

KOTIMAISIA E-KURSSIKIRJOJA KORKEAKOULUILLE

FinELibin pilottiprojektin loppuraportti
2016

Paula Mikkonen
Iina Peltonen

Kansalliskirjasto, Helsinki 2017

ISBN 978-951-51-2909-3 (pdf)

KUVAILUSIVU

Julkaisija	Kansalliskirjasto
Julkaisun päivämäärä	17.1.2017
Tekijä(t)	Paula Mikkonen, tietoasiantuntija, Iina Peltonen, tietoasiantuntija
Julkaisun nimi	Kotimaisia e-kurssikirjoja korkeakouluille FinELibin e-kurssikirjaprojektin loppuraportti
Sarjan nimi ja numero	Raportteja ja selvityksiä 1/2017
ISSN	2242-8119
ISBN	978-951-51-2909-3
URL	
URN	URN:ISBN: 978-951-51-2909-3
Kokonaissivumäärä	42
Kieli	Suomi
Avainsanat – YSA (Suomi)	FinELib, kurssikirjat, e-kirjat
Tiivistelmä	Kansalliskirjasto toteutti vuosina 2014 – 2016 yhdessä suomalaisten korkeakoulukirjastojen kanssa e-kurssikirjaprojektin, jolla lisättiin kotimaisten kurssikirjojen tarjontaa korkeakouluille. Projektiin osallistui lisäksi neljä suomalaista kustantajaa ja yksi e-kirja-alustan toimittaja. Raportti esittelee projektin tavoitteet, toteutuksen ja tulokset sekä jatkokehitysmahdollisuuksia. Raportissa kuvataan myös korkeakouluopiskelijoilta ja -opettajilta saatua palautta e-kirjojen käytöstä.

BESKRIVNING SIDA

Utgivare	Nationalbiblioteket
Utgivningsdatum	17.1.2017
Författare	Paula Mikkonen, informationsspecialist Ilina Peltonen, informationsspecialist
Publication	Kotimaisia e-kurssikirjoja korkeakouluille FinELibin e-kurssikirjaprojektin loppuraportti
Seriens namn och nummer	Rapporter och utredningar 1/2017
ISSN	2242-8119
ISBN	978-951-51-2909-3
URL	
URN	URN:ISBN: 978-951-51-2909-3
Sidoantal	42
Språk	Finska
Nyckelord (Allärs)	FinELib, e-böcker
Sammandrag	Under åren 2014 – 2016 genomförde Nationalbibliotek tillsammans med finländska högskolebiblioteken ett e-lärobok projekt, som tillsattes för att utvärdera möjligheten till att öka det inhemska utbudet av läroböcker till högskolorna. I projektet deltog dessutom fyra finska bokförlag och en e-boks plattforms leverantör. I rapporten redovisas projektets mål, genomförande och resultat. Rapporten redovisar också studenter och lärares synpunkter på användningen av e-böcker i undervisningen.

Sisältö

1	TIIVISTELMÄ.....	7
2	TAUSTA JA TAVOITTEET	9
3	E-KURSSIKIRJAPROJEKTIN TOTEUTUS.....	11
3.1	Projektin käynnistäminen	11
3.2	Korkeakoulukirjastojen toiveita e-kurssikirjoille	12
3.3	Kustantajien ja e-kirja-alustan toimittajan valikoituminen pilottiin	13
3.4	Pilotoitavat e-kurssikirjojen lisenssimallit.....	14
3.4.1	Rajoitettu yhtäaikaisten käyttäjien (lainojen) maksimimäärä	15
3.4.2	Lainakertoihin perustuva lisenssi	16
3.5	Pilottimallien toteutus Ellibsin e-kirja-alustalla.....	16
3.6	Pilotoitavat e-kurssikirjat	19
4	PILOITOITAVIEN E-KURSSIKIRJOJEN HANKINNAT JA KÄYTTÖ	20
4.1	Pilottikirjojen hankinnat.....	20
4.2	Pilottikirjojen käyttö	22
4.3	Pilottikirjojen käytön vaikutus painettujen kirjojen käyttöön	23
5	OPISKELIJOIDEN JA OPETTAJIEN KOKEMUKSET E-KIRJOJEN KÄYTÖSTÄ.....	25
5.1	E-kirjakyselyyn vastanneet opiskelijat ja opettajat	25
5.2	Kirjastot keskeisiä e-oppikirjojen tarjoajia.....	26
5.3	Kokemukset e-kirjojen käytöstä	27
5.4	Saatavuus ja käytettävyys ongelmana.....	27
5.5	Lisää e-kirjanimekkeitä ja parempi käytettävyys	28
6	PROJEKTIN TULOKSET	29
6.1	Korkeakoulujen käyttöön lisää kotimaisia e-kurssikirjoja.....	29
6.2	E-kirjoille kurssikirjakäyttöön sopivat lisensiointimallit	30
6.3	E-kirjojen käytettävyys paremmaksi.....	32
6.4	Kotimaisten kustantajien e-kurssikirjatietoisuuden lisääminen	33
7	KEHITTÄMISTARPEET JA JATKOTYÖ	35
	LIITTEET	38
	Liite 1 E-kurssikirjojen lisensiointimalleista	38

1 Tiivistelmä

FinELibin e-kurssikirjahankkeen tavoitteena oli laajentaa e-kurssikirjojen tarjontaa ja parantaa niiden käytettävyyttä konsortion jäsenorganisaatioissa. Korkeakoulut saivat hankkeen ansiosta lisää kurssikirjoja e-muodossa kirjastokäyttöön sopivilla lisenssimalleilla.

Kurssikirjojen saatavuuteen kohdistuu usein suuri paine juuri ennen tenttejä, jolloin kirjaston painetut kirjat eivät riitä kaikille tarvitsijoille. E-kirja voisi olla ratkaisu tähän ongelmaan.

Korkeakouluopettajilla ja -opiskelijoilla on melko paljon kokemusta e-kirjoista. Suurin osa Kansalliskirjaston e-kirjakyselyyn¹ vastanneista opettajista (78 %) ja opiskelijoista (77 %) on lukenut opetukseen liittyviä e-kirjoja. Yli puolet (65 %) opettajista on käyttänyt opetuksessaan e-kirjoja ja viidennes vastaajista käyttää e-kirjoja usein osana opetusta.

Korkeakoulukirjastot hankkivat e-kirjoja aktiivisesti. Monella korkeakoulukirjastolla on tavoitteena hankkia myös kurssikirjat pääasiassa e-kirjoina, mutta ongelmana on, että kotimaisia kurssikirjoja ei ole ollut riittävästi saatavana e-muodossa.

FinELib on suomalaisten yliopistojen, ammattikorkeakoulujen, tutkimuslaitosten ja yleisten kirjastojen muodostama konsortio, jonka tehtävä on turvata ja parantaa elektronisten aineistojen saatavuutta jäsenorganisaatioissaan. Konsortio käynnisti keväällä 2014 hankkeen, jonka tavoitteena oli lisätä kotimaisten e-kirjojen tarjontaa korkeakouluissa kirjastokäyttöön soveltuvilla hinnoittelumalleilla ja lisätä e-kirjatietoisuutta kustantajien piirissä. E-kurssikirjaprojektissa selvitettiin kirjastojen tarpeita e-kirjalisensseille, kartoitettiin kustantajien ja alustantoimittajan mahdollisuuksia niiden toteuttamiseen ja kerättiin tietoa korkeakouluopiskelijoiden ja -opettajien e-kirjojen käyttöön liittyvistä kokemuksista. Projektia koordinoi Kansalliskirjasto.

Lukuvuoden 2015 - 2016 kestäneessä e-kurssikirjapilotissa testattiin lisenssimalleja, joilla kurssikirjapulaa voitaisiin helpottaa tarjoamalla useille käyttäjille samanaikainen lukuoikeus e-kirjaan. Pilotin tuloksena saatiin kaksi kirjastokäyttöön soveltuvaa lisenssimallia: yhtäaikaisten käyttäjien lisenssit sekä lainakertapaketit. E-kirjapilotissa oli mukana kaikkiaan 250 e-kirjaa Editalta, Gaudeamukselta, Vastapainolta ja PS-kustannukselta. Yliopistot ja ammattikorkeakoulut hankkivat ja käyttivät pilottikirjoja Ellibsin e-kirja-alustan kautta.

Sekä korkeakoulukirjastot että mukana olleet kustantajat ja e-kirja-alustan toimittaja ovat kokeneet e-kurssikirjaprojektin hyödylliseksi. Kustantajat ja e-kirja-alustan toimittaja saivat kirjastoilta palautetta e-kirjatarjonnan ja uudenlaisten lisenssimallien kehittämiseksi. Korkeakoulut saivat hankkeen ansiosta lisää kurssikirjoja e-muodossa kirjastokäyttöön sopivilla lisenssimalleilla.

Kansalliskirjasto keräsi pilotoinnin yhteydessä yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen opiskelijoiden ja opettajien kokemuksia e-kirjojen käytöstä. Vaikka e-kirjojen saatavuuteen ja

¹ Mikkonen & Peltonen: FinELibin e-kirjakysely korkeakouluopiskelijoille ja -opettajille. Kansalliskirjasto, 2016. <https://www.doria.fi/handle/10024/125376>.

---

käytettävyyteen liittyy ongelmia, on niistä myös hyötyä opinnoissa ja opetuksessa. E-kirjojen helppo saatavuus ja nykyistä parempi käytettävyys nousivatkin tärkeimmiksi tekijöiksi, kun vastaajia pyydettiin kertomaan, millaisia e-kirjojen pitäisi olla jatkossa, että ne toimisivat hyvin osana opintoja ja opiskeluja.

Hankkeessa saatujen kokemusten toivotaan edistävän laajemminkin kotimaisten kustantajien ja kirjastojen mahdollisuuksia e-kirjojen tarjontaan korkeakouluissa.

2 Tausta ja tavoitteet

Yliopistot ja ammattikorkeakoulut hankkivat kurssikirjoja paperimuodossa, mutta yhä useammin rinnalle halutaan myös elektroninen versio. Kaikkia kurssikirjoja ei kuitenkaan ole saatavissa e-muodossa. Erityisesti tämä koskee kotimaisia kurssikirjoja.

Tarjolla olevat e-kirjojen lisensointimallit rajaavat usein yhtäaikaisten käyttäjien määrää. Tämä hankaloittaa kirjojen käyttöä, sillä kurssikirjojen kohdalla voi olla tarvetta jopa satoihin yhtäaikaisiin käyttäjiin.

Kirjastot käyttävät hankkimiaan e-kirja-aineistoja kustantajien tai välittäjien palvelimilta, koska kirjastoilla ei ole omia e-kirja-alustoja.

FinELib-konsortio² käynnisti keväällä 2014 e-kurssikirjahankkeen, jonka tavoitteena oli laajentaa kurssikirjojen tarjontaa sähköisessä muodossa ja parantaa niiden käytettävyyttä konsortion jäsenorganisaatioissa.

Konkreettisena tavoitteena oli käynnistää suomalaisten kustantajien kanssa e-kurssikirja-pilotteja, joissa voidaan pilotoida uudenlaisia erityisesti kurssikirjoille sopivia lisensointimalleja rajatussa ympäristössä.

E-kurssikirjahanke toteuttaa FinELib-konsortion strategiaa, jossa yhtenä keskeisenä tavoitteena on ollut e-kirjojen hankintamallien uudistaminen, kotimaisten aineistojen tarjonnan lisääminen, ja vaikuttaminen julkaisualan hinnoittelu- ja palvelumalleihin niin, että mallit vastaisivat aiempaa paremmin kirjastojen tarpeita.

E-kurssikirjojen pilotointi oli luonteva jatke aiemmille konsortion piirissä toteutetuille e-kirjojen pilottihankkeille. FinELib toteutti vuosina 2012 – 2013 pilottihankkeen, jossa kilpailutusmenettelyllä hankittiin e-kirjoja yleisille kirjastoille ja ammattikorkeakouluille. FinELib osallistui vuosina 2012 – 2013 myös eReading-hankkeeseen³, jossa Helsingin kaupunginkirjasto toimi e-kirjalisensoinnin pilottikirjastona.

FinELibin e-kurssikirjahankkeen ensimmäisessä vaiheessa toteutettiin kotimaisiin e-kurssikirjoihin keskittyvä pilottiprojekti, joka kuvataan tässä raportissa. Tämän hankkeen perusteella arvioidaan, voidaanko hanketta jatkaa myöhemmin toisella ulkomaisten e-kurssikirjojen hankintaan keskittyvällä projektilla.

Konsortio asetti kotimaiset kurssikirjat -projektille seuraavat tavoitteet:

- Konsortion jäsenillä on nykyistä enemmän kotimaisia e-kurssikirjoja käytettävissä
- Pilotin piirissä olevilla kirjoilla on kurssikirjakäyttöön sopivat lisensointi- ja hinnoittelumallit
- Kirjojen ja palvelun käytettävyys on hyvä sekä kirjojen käyttäjien että tilausten hallinnoinnin kannalta
- Käytettävyydessä ja hinnoittelussa on otettu huomioon kurssikirjojen ”paljon käyttäjiä yhtä aikaa, mutta vain osan vuotta” -ominaisuus
- Kotimaisten kustantajien e-kurssikirjatietoisuus lisääntyy.

² FinELib-konsortio: <https://www.kiwi.fi/display/finelib/>

³ http://virtual.vtt.fi/virtual/nextmedia/uutiskoosteet/Next_Media_ereading_2013.pdf

---

Seuraavassa kuvataan Kotimaiset kurssikirjat -projektin toteutus ja tulokset sekä esitys mahdollisista jatkotoimenpiteistä.

3 E-kurssikirjaprojektin toteutus

3.1 Projektin käynnistäminen

Kotimaiset kurssikirjat -projekti toteutettiin Kansalliskirjaston FinELib-toimistossa yhteistyössä FinELib-konsortion jäsenorganisaatioiden kanssa.

Projektin suunnittelu käynnistyi tammikuussa 2014. Suunnittelua varten koottiin projektiryhmä yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen sekä FinELib-toimiston edustajista. Koska projektissa pilotoidaan e-kirjoja erityisesti kurssikirjallisuuden vaatimusten näkökulmasta, rajattiin yleiset kirjastot ja tutkimuslaitokset hankkeen ulkopuolelle.

Kotimaiset kurssikirjat -projektiryhmään ilmoittautui kahdeksan edustajaa yliopisto- ja ammattikorkeakoulusektoreilta:

- Seija Karvanen, kirjastonhoitaja, Helsingin yliopisto
- Tytti Leppänen, kirjastoamanuenssi, Jyväskylän yliopisto
- Erik Lindgren, kirjastonhoitaja, Turun yliopisto
- Virpi Miettinen, kirjastonhoitaja, Oulun yliopisto, 6/2015 lähtien
- informaatikko Kari Tossavainen, Oulun yliopisto
- Annamari Pudas, informaatikko, Lapin ammattikorkeakoulu
- Aniita Ahlholm-Kannisto, informaatikko, Tampereen yliopisto
- Miira Sarkki, tiiminvetäjä, hankinta- ja metatietotiimi, Aalto yliopisto
- Sari Soininen, informaatikko, Metropolia ammattikorkeakoulu

Kansalliskirjaston FinELib-toimistosta projektiryhmässä ovat olleet mukana:

- Paula Mikkonen, tietoasiantuntija (e-kurssikirjaprojektin vetäjä)
- Iina Peltonen, tietoasiantuntija, (e-kurssikirjaprojektin asiantuntija ja osahankkeiden vetäjä)
- Arja Tuuliniemi, palvelupäällikkö
- Toni Vesterinen, hankinta-asiantuntija
- Terhi Manninen, hankinta-asiantuntija
- Tiina Lipsanen, kirjastos sihteeri

Projektiryhmä määritteli kotimaiset kurssikirjat -pilotin sisällön ja laajuuden. Projektiryhmä toimi myös FinELib-toimiston tukena hankkeen toteutuksessa.

FinELib-toimisto vastasi projektin toteutuksesta projektiryhmän suunnitelmien mukaisesti.

FinELibin ohjausryhmä toimi projektin ohjausryhmänä. Ohjausryhmä hyväksyi projektin osaksi toimintasuunnitelmaa keväällä 2014 ja projektisuunnitelman kesäkuussa 2014.

Projektin etenemisestä ja tuloksista on raportoitu ohjausryhmälle useaan otteeseen vuosien 2015 ja 2016 aikana.

Kotimaiset kurssikirjat -projektiryhmä kokoontui useita kertoja projektin käynnistämisen vaiheessa ja muutamia kertoja myös projektin jo käynnistyttyä. Kirjastojen aktiivinen osallistuminen projektin suunnitteluun ja toteutukseen oli ehdoton edellytys hankkeen käynnistymiselle ja onnistuneelle toteutukselle.

3.2 Korkeakoulukirjastojen toiveita e-kurssikirjoille

Kotimaiset kurssikirjat -projektiryhmässä koottiin yhteen e-kirjoille asetettavia vaatimuksia, joita myös e-kurssikirjojen lisensointi kirjastokäyttöön edellyttää.

Kirjastot haluavat helposti ymmärrettäviä, yksiselitteisiä ja perusteiltaan selkeitä e-kirjojen hinnoittelumalleja. Mallien tulisi myös olla joustavia: saman aineiston tulisi olla tarjolla useammallakin vaihtoehtoisella hinnoittelumallilla, koska eri organisaatioiden tarpeet vaihtelevat.

Kirjastot haluaisivat myös yhdenmukaiset käyttöehdot kaikille e-kirjoille. Tämä helpotaisi käyttöehdoista viestimistä loppukäyttäjille. E-kurssikirjoja olisi voitava käyttää opetus-tarkoituksessa (esim. linkittää oppimisalustoihin, kuvien, taulukoiden käyttöoikeus opetus-tarkoituksiin sallittua). Tulostus ja sähköinen tallentaminen pitäisi olla sallittua ainakin jossain määrin.

E-kurssikirja ja niiden uudet painokset tulisi julkaista samaan aikaan kuin vastaava painettu kirja. Myös e-kurssikirjojen hankinnan olisi oltava nopeaa ja helppoa. Kirjastoilta puuttuu e-aineistojen hallinnoinnin apuvälineitä ja tietoa tarjolla olevista e-kirjoista joudutaan keräämään useista eri lähteistä. Hankinnan tueksi tarvitaan myös organisaatiokohtaisia käyttötilastoja.

E-kurssikirjojen käytettävyys ja löytyvyys on tärkeää opiskelijoiden ja opettajien näkökulmasta. Kirjastot opastavat e-aineistojen käytössä asiakkaita, mutta käyttäjien on vaikea hahmottaa kokonaisuutta tilanteessa, jossa rekisteröitymiset, käyttöliittymät, käyttöehdot ja lukuohjelmat vaihtelevat palveluittain.

E-kurssikirjojen on oltava käytettävissä IP-tunnistuksella, jotta vältetään yksittäisten käyttäjätunnusten hallinnoinnilta. E-aineistoa on voitava käyttää kotoa tai mistä tahansa muualta, kunhan käyttäjällä on oikeus kirjautua organisaation suojattuun verkkoon.

E-kurssikirjojen on oltava käytettävissä myös erilaisilla mobiililaitteilla (tableteilla, älypuhelimilla ym). Monipuolinen mobiilikäyttö edellyttää, että e-kurssikirjat tuotetaan EPUB-muodossa. Ainakin uusien e-kurssikirjojen pitäisi olla saatavana EPUB-muodossa. Vanhat aineistot voidaan avata käyttöön PDF-muodossa, jos konversio EPUBiksi olisi kustantajalle liian kallista.

Ladattavan tiedoston suojausmenetelmä ei saisi hankaloittaa käyttöä. Adobe DRM koetaan hankalaksi suojausmenetelmäksi. Soft DRM/vesileima -suojaus on helppo käyttäjille, mutta kirjastolisensoinnissa on otettava huomioon se, että vesileimattu kirja jää käyttäjän omalle koneelle käyttöoikeuden loputtua. Online-lukeminen (ns. striimaus) ei sen sijaan edellytä erillistä tiedoston suojausmenetelmää. Siinä kirjaa ei ladata kerralla käyttäjän omalle laitteelle, vaan käyttäjää saa omalle laitteelleen vain tietyn määrän sivuja kerrallaan luettavaksi. Ladatut sivut ovat käyttäjän laitteen välimuistissa, joten niitä voi lukea myös ilman online-yhteyttä. Käyttäjän on otettava uudelleen online-yhteys palveluun, että seuraavat sivut latautuvat luettavaksi. Striimaus edellyttää kuitenkin käyttäjäkohtaista tunnistautumista, jotta järjestelmä tietää, mitä kohtaa kirjasta käyttäjä lukee.

E-kirjojen metadata on kirjastoille tärkeää, koska e-aineistoja luetteloidaan kirjastojärjestelmiin käyttäjien haettaviksi.

3.3 Kustantajien ja e-kirja-alustan toimittajan valikoituminen pilottiin

Kotimaiset kurssikirjat -projektiryhmään osallistuneet korkeakoulukirjastot listasivat kotimaisia kurssikirja-aineistoja, joita kirjastot olisivat kiinnostuneita pilotoimaan sähköisessä muodossa. Tällä menettelyllä haluttiin taata se, että pilottiin saataisiin aineistoa, jolla tiedettiin olevan kysyntää korkeakoulukirjastoissa.

Kirjastojen aineistotoiveiden perusteella listattiin kustantajia, joiden aineistoja kirjastot haluaisivat e-muodossa. Tavoitteena oli saada pilottiin mukaan useita erilaisia kustantajia, mutta kuitenkin rajallinen määrä, jotta projektin hallinnointi ja käytännön toteutus ei muodostuisi liian raskaaksi.

Kirjastojen aineistotoiveiden perusteella valittiin neljä kustantajaa, Edita Publishing, Gaudeamus Oy, PS-kustannus ja Vastapaino, joiden kanssa FinELib-toimisto käynnisti keskustelut hankkeeseen osallistumisesta. Kustantajien yhteyshenkilöitä hankkeessa ovat olleet:

- Edita: Tuotepäällikkö Miina Ojaniemi, asiakkuuspäällikkö Päivi Tuuli, vastaava kustannuspäällikkö Suvi Palletvuori
- Gaudeamus: Kustannusjohtaja Leena Kaakinen
- PS-kustannus: Toimitusjohtaja Henna Santalahti, markkinointipäällikkö Anne Luoma-Aho ja kustannuspäällikkö Pirjo Peura
- Vastapaino: Myyntipäällikkö Mikko Jämsén ja kustannuspäällikkö Teijo Makkonen

Kustantajien kanssa käytiin useita keskustelukierroksia hankkeeseen osallistumisen edellytyksistä. Keskustelujen perusteella selvitettiin, mitkä kustantajat olisivat kiinnostuneita osallistumaan pilotointiprojektiin, mitä kurssikirja-aineistoja on mahdollista saada pilottien piiriin ja millaisilla lisensiointimalleilla kustantajat voisivat tarjota e-kurssikirjoja kirjastojen hankittavaksi.

Keskusteluissa nousi esiin kustantajien huoli suomalaisten kirjamarkkinoiden muutoksesta. Painetun kirjan myynti vähenee koko ajan, mutta e-kirjojen myynti ei näytä korvaavan sitä, vaikka niin alun perin odotettiin.

Kustantajien mielestä Suomen e-kirjamarkkinat eivät vielä olleet niin kehittyneet, että sähköisessä muodossa oleville kurssikirjoille olisi riittävästi kysyntää. Tiettyjen kustantajien kurssikirjoja myydään lähinnä korkeakouluille, joten korkeakoulukirjastojen kurssikirjahankeinnot ovat tärkeitä erityisesti näille kustantajille.

Kirjastot toivovat säästöjä siirryttäessä painetuista e-kirjoihin. Siirtyminen painetusta e-kirjojen tuotantoon ei kustantajien mukaan kuitenkaan tuo merkittävää säästöä kirjan tuotantokuluihin. E-kirjan korkeampi arvonlisävero (24 %) painettuun (alv 10 %) verrattuna heikentää osaltaan kustantajien tuloa. Myös mobiililaitteiden käyttöön soveltuvien EPUBien tuottaminen aiheuttaa lisäkustannuksia. Keskeistä kustantajien näkökulmasta on sellaisten liiketoimintamallien kehittäminen, joissa e-kirjojen tuotannosta aiheutuvat kustannukset pystytään kattamaan. Kustantajien mukaan erilaisia lisensiointimalleja olisi hyvä olla tarjolla, mutta useiden erilaisten mallien hallinnoinnista aiheutuu lisää työtä ja sitä kautta lisää kustannuksia.

Kustantajien ja kirjastojen kanssa käydyt keskustelukierrokset hankkeen alkuvaiheessa veivät paljon aikaa, mutta ne olivat avainasemassa hankkeen käynnistymisen ja onnistumisen kannalta. Kustantajat ja kirjastot pystyivät keskustelujen aikana tuomaan esiin omia näkemyksiään e-kirjatarjonnasta, e-kirjojen tuotantoon ja hankintaan liittyvistä haasteista sekä e-kurssikirjahankkeeseen liittyvistä odotuksista ja toiveista.

Kaikki neljä kustantajaa - Edita, Gaudeamus, PS-kustannus ja Vastapaino – halusivat keskustelujen jälkeen osallistua pilottihankkeeseen. Keskustelukierroksen jälkeen pystyttiin myös tekemään suunnitelma e-kurssikirjapilotoinnin käytännön toteutuksesta.

Kirjastot käyttävät hankkimiaan e-kirja-aineistoja kustantajien tai välittäjien palvelimilta, koska kirjastoilla ei ole omia e-kirja-alustoja. E-kirja-alustan toimittajaksi valittiin pilotin ajaksi Ellibs. Ellibsin e-kirja-alusta oli jo käytössä lähes kaikilla yliopistoilla ja ammattikorkeakouluilla ennen pilotoinnin käynnistämistä, joten kirjastojen ei tarvinnut hankkia uutta e-kirja-alustaa pelkästään lyhyen pilottijakson ajaksi. Ellibillä oli myös valmiudet toteuttaa useita erilaisia lisenssimalleja suhteellisen nopealla aikataululla. Lisäksi Ellibillä oli useiden suomalaisten e-kirjakustantajien kanssa jo vakiintuneet asiakassuhteet. Ellibs toteutti pilotoituidut lisenssimallit omakustanteisesti.

Kustantajille annettiin mahdollisuus tarjota pilotoitavat e-kurssikirjat sekä yliopistojen että ammattikorkeakoulujen hankittaviksi. Kustantajat saattoivat myös halutessaan rajata tarjonnan vain jommallekummalle sektorille, tai tarjota aineistonsa vain valitsemalleen yksittäiselle organisaatiolle. Kaikki neljä pilottiin osallistunutta kustantajaa halusivat kuitenkin tarjota pilotoitavat aineistonsa kaikkien yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen hankittavaksi.

FinELib-konsortio hankkii e-aineistoja konsortion jäsenille keskitettynä hankintana. E-kurssikirjapilotissa aineistoja ei kuitenkaan hankittu keskitettynä konsortiohankintana, vaan pilottiin osallistuvat yliopistot ja ammattikorkeakoulut solmivat omat suorat sopimuksensa haluamastaan sisällöstä.

Vaikka pilottiin voitiin ottaa mukaan vain rajallinen määrä kustantajia ja vain yksi e-kirja-alustan toimittaja, on lähtökohtana ollut alusta lähtien se, että hankkeen tulokset tarjotaan kaikkien kirjastojen ja kustannusalan toimijoiden sekä muiden asiasta kiinnostuneiden käyttöön.

3.4 Pilotoitavat e-kurssikirjojen lisenssimallit

Kotimaiset kurssikirjat -projektiryhmä asetti e-kirjojen lisenssimalleille useita tavoitteita. Lisenssimallien pitäisi olla helposti ymmärrettäviä, yksiselitteisiä ja perusteiltaan selkeitä. Mallien tulisi myös olla joustavia: saman aineiston tulisi olla tarjolla useammalla vaihtoehtoisella hinnoittelumallilla, koska organisaatioiden tarpeet vaihtelevat.

FinELib-toimisto kokosi projektiryhmän kanssa käytyjen keskustelujen perusteella yhteenvedon e-kirjojen lisenssimalleista, jotka soveltuisivat kirjastokäyttöön ja joiden perusteella voitaisiin valita projektissa pilotoitavat e-kurssikirjojen lisensiointimallit (liite 1).

Lisenssimallien yhteenvedossa on lyhyt kuvaus seuraavista malleista:

- Kertaosto omistukseen vs. määräaikaistilaus
- Organisaation koko kurssikirjojen hinnan perusteena

- Kurssille osallistuvien määrä hinnoitteluperusteena
- Rajoittamaton yhtäaikaisten käyttäjien määrä
- Rajoitettu yhtäaikaisten käyttäjien määrä
- Käyttökertoihin perustuvat hinnoittelumallit
- Artikkelilukukohtainen lisensiointi
- E-kurssikirjapaketit
- Open Access -mallit

Yhteenveto lisenssimalleista toimitettiin Editalle, Gaudeamukselle, PS-kustannukselle, Vastapainolle sekä Ellibsin. FinELib-toimisto keskusteli kustantajien ja Ellibsin kanssa yhteenvedossa esitetyistä malleista ja mahdollisuudesta pilotoida niitä. Keskusteluja käytiin myös projektiryhmän ja kustantajien sekä Ellibsin yhteisissä tapaamisissa. Keskusteluissa todettiin, että pilotoitavien mallien tulee rajoittaa käyttöä, siksi että rajoittamaton käyttö olisi tullut kirjastoille liian kalliiksi.

Keskustelujen jälkeen kustantajat ja Ellibs valikoivat yhteenvedossa esitetyistä lisenssimalleista mallit, joita ne olisivat halukkaita testaamaan ja jotka Ellibs pystyisi toteuttamaan teknisesti. Ellibs teki suunnitelman valittujen pilottimallien teknisestä toteutuksesta.

Pilotoitaviksi valikoitui lopulta kaksi erilaista lisenssimallia. Toinen malli perustuu yhtäaikaisten käyttäjien (lainojen) maksimimäärään, toinen lainauskertojen määrään. Seuraavassa on tarkempi kuvaus pilotoituista malleista.

3.4.1 Rajoitettu yhtäaikaisten käyttäjien (lainojen) maksimimäärä

Rajoitettuun yhtäaikaisten käyttäjien määrään perustuvassa mallissa kirjasto voi ostaa tietyn määrän yhtäaikaisia lainauskertoja per nimeke, jolloin ennalta sovittu maksimimäärä yhtäaikaisia käyttäjiä voi käyttää kirjaa lisenssin voimassaoloajan. Esim. 3 yhtäaikaisen käyttäjän lisenssillä pääsee maksimissaan kolme käyttäjää käyttämään kirjaa samanaikaisesti.

Kirjastot voivat valita annetuista yhtäaikaisten käyttäjien määristä sopivat vaihtoehdot kirjakohtaisesti. Valittavana oli 1, 3, 5, 20 tai 50 yhtäaikaisen käyttäjän lisenssi. Ennalta annettuja yhtäaikaisten käyttäjien määräkokonaisuuksia voi myös yhdistellä: esim. 7 käyttäjän kokonaisuus toteutetaan hankkimalla 2kpl 1 käyttäjän lisenssejä sekä 1 kpl 5 käyttäjän lisenssejä. Kirjastot voivat myös täydentää helposti samanaikaisten lisenssien määrää reaaliajassa: 20 samanaikaisen käyttäjän lisenssin "päälle" on mahdollista ostaa esimerkiksi 1 + 5 samanaikaisen käyttäjän lisenssit, jolloin kokonaismäärä on 26 samanaikaista käyttäjää.

Jos yhtäaikaisten käyttäjien määrä ylittyy, järjestelmä ohjaa käyttäjän tekemään varauksen kirjaan. Varaus on mahdollista tehdä vain uudessa Ellibsin versiossa (Ellibs Library) ja vain ePub-muodossa olevaan kirjaan (ei PDF). Järjestelmä purkaa varausjonoa automaattisesti hankinnan yhteydessä. PDF-tiedostoja käytetään ilman varausjonoa.

Kirjastot voivat määritellä käyttökerran pituuden Ellibsin järjestelmässä. Yksi yhtäaikaisen käyttäjän käyttökerta kestää kirjaston määrittelemän lukuajan verran. Ellibsin on kaksi käyttökerran pituutta (pitkä ja lyhyt), jotka kirjasto itse määrittelee.

Lainakertamallissa oleva 10 minuuttia tai vähemmän -laina-aika on esikatseluun rinnastettava laina-aika. Se ei kuluta lainauskertalisenssiä, vaan se palautetaan takaisin jäljellä oleviin lainauskertoihin kun aineisto palautuu takaisin kokoelmaan.

Yhtäaikaisten käyttäjien määrää ei voi pienentää kesken sopimuskauden, mutta lisenssejä voi hankkia lyhyemmälle ajalle – esim. puolen vuoden kesto 20 samanaikaiselle käyttäjälle täydentämään 10 samanaikaisen käyttäjän vuoden lisenssiä = puoli vuotta 30 samanaikaista käyttäjää, ja puolen vuoden lisenssien rauettua palataan takaisin 10 samanaikaiseen käyttäjään.

Kunkin lisenssin kesto (esim. vuosi, 6kk) lasketaan hankintapäivämäärästä. Ellibsin lisenssinhallintamekanismi ilmoittaa automaattisesti kirjaston henkilökunnalle, kun lisenssin voimassaolo on loppumassa, ja kirjasta ei ole enää jatkossa voimassaolevia lisenssejä (ts. on poistumassa kokonaan kirjaston kokoelmasta). Mikäli uutta lisenssiä ei hankita, lisenssinhallintamekanismi ilmoittaa kirjastolle 30 päivää, 14 päivää, 7 päivää, 3 päivää ja päivää ennen lisenssin voimassaolon loppumista, että lisenssi on raukeamassa. Ilmoitus lisenssin raukeamisesta tulee myös vielä päivä raukeamisen jälkeen.

3.4.2 Lainakertoihin perustuva lisenssi

Tässä mallissa kirjasto voi ostaa paketin nimekekohtaisia lainakertoja (lainoja), jotka vähenevät sitä mukaa, kun käyttäjät lainaavat e-kirjoja. Yhtäaikaiselle käytölle ei ole muuta rajoitusta kuin jäljellä olevien lainakertojen määrä. Yksi lainakerta vastaa 7 vuorokauden laina-aikaa.

Samasta nimekkeestä voi olla tarjolla erikokoisia paketteja, riippuen kustantajan tekemistä valinnoista. Pilotissa mukana olivat 25, 50, 100, 200 ja 400 lainakerran paketit per nimeke.

Lainakertapaketti loppuu, kun kaikki lainat on käytetty. Kun lainakertapaketti on loppu, ei nimeke ole enää käytettävissä. Paketin voimassaololle voidaan määritellä myös aikaraja (paketti loppuu esim. vuoden päästä vaikka lainakertoja olisi jäljellä). Käyttämättä jääneitä lainakertoja ei hyvitetä. Lainakertoja voi ostaa pilottijakson aikana lisää tarpeen mukaan.

Tässä mallissa ei tarvita varausmahdollisuutta, sillä kirja on aina saatavilla niin kauan kun lainakertoja on jäljellä.

Käyttäjä voi tutustua kirjaan 10 minuutin ajan ilman, että lainakertoja kuluu. Tämä järjestetään esikatselutoiminnon (vain ePub-tiedostot) tai lyhyen laina-ajan konseptin avulla (sekä PDF- että ePub-tiedostot). Lyhyen laina-ajan konseptissa alle 10 minuutin lyhyt laina ei kuluta lainakertoja (käyttäjä voi tehdä tämän kerran, eli lyhyitä lainoja ei voi ketjuttaa).

Ellibsin lisenssinhallintamekanismi ilmoittaa automaattisesti kirjaston henkilökunnalle, kun lainakertapaketti on loppumassa. Jos lainakertoja ei ole täydennetty, lisenssinhallintamekanismi lähettää ilmoituksen kirjastolle, kun jäljellä on 20 % alkuperäisistä lainakerroista, ja sitten uudelleen, kun jäljellä on 5 % alkuperäisistä lainakerroista ja kun lainakerrat ovat loppuneet.

3.5 Pilottimallien toteutus Ellibsin e-kirja-alustalla

Pilotoitavat kirjat avattiin 24.8.2015 korkeakoulukirjastojen hankittavaksi lukuvuoden 2015 – 2016 ajaksi. Pilotti päättyi 31.7.2016

Pilottiin kuuluvat kirjat olivat Ellibsin verkkokaupassa tarjolla vain yliopistoille ja ammatikorkeakouluille. Kirjoja ei hankittu konsortiohankintana, vaan kirjastot hankkivat kirjat Ellibsin verkkokaupan kautta omilla suorilla sopimuksilla samalla tavalla kuin muutkin Ellibsin kirjansa. Ellibsin laskutti pilottikirjojen ostot suoraan kirjastoilta.

Pilotissa mukana olevat kurssikirjat olivat pääsääntöisesti ostettavissa pilottikauden loppuun eli 31.7.2016 asti (Editan lisenssit joko 31.12.2015 tai 30.6.2016 asti). Yhtäaikaisten käyttäjien lisenssit olivat voimassa 12 kuukautta tai puoli vuotta ostohetkestä. Lainakertalicenssit olivat voimassa 12 kuukautta ostohetkestä tai siihen asti, kun lainakertojen määrä loppui.

Kurssikirjoja ei voinut ostaa pysyvään käyttöön tämän pilotin puitteissa. Lainakertapakeeteissa käyttämättä jääneitä lainakertoja ei myöskään hyvitetty.

Kukin pilottiin osallistunut kustantaja pystyi hinnoittelemaan yksittäisen e-kurssikirjanimekkeen sekä yhtäaikaisten käyttäjien lisenssimalleilla että lainakertoihin perustuvilla malleilla tai käyttämään halutessaan vain jompaakumpaa mallia. Kirjasto teki valinnan hankittavasta mallista kullekin kirjalle Ellibsin verkkokaupassa. Pilottikirjojen nimekekohtaiset hinnat ja lisenssimallit olivat kirjastojen nähtävissä kirjautumalla palveluun Ellibsin verkkokaupan tunnuksilla.

Kirjastoilla oli mahdollisuus täydentää yhtäaikaisten käyttäjien määrää tai lainakertojen määrää tarpeen mukaan reaaliajassa. Yksittäinen kirjan nimeke voi olla samanaikaisesti käytössä kuitenkin vain joko yhtäaikaisten käyttäjien mallilla tai lainakertoihin perustuvalla mallilla. Malleja ei pystytty teknisistä syistä yhdistämään Ellibsin järjestelmässä tämän pilotin puitteissa.

Yhtäaikaisten käyttäjien lisenssit sopivat kaikki keskenään yhteen. Jos kirjasto oli siis aiemmin ostanut esim. nimekkeen Ellibsin kaupasta normaalilla yhden yhtäaikaisen käyttäjän lainausmallilla, niin samaa nimekettä saattoi pilotin aikana täydentää esim. 20 yhtäaikaisen käyttäjän lisenssillä. Samaan yhtäaikaisten käyttäjien nimekkeeseen ei sen sijaan voinut yhdistää esim. 50 lainakerran pakettia. Jos kirjasto halusi pilotoida lainakertapaketteja, niin se täytyi tehdä nimekkeillä, joita ei ole aiemmin ostettu yhtäaikaisten käyttäjien lisenssillä.

Vain yhteensopivat lisenssit näytettiin Ellibsin verkkokaupassa mahdollisina hankintavaihtoehtoina kullekin kirjastolle, joten kirjasto ei voinut ostaa vahingossa keskenään epäsouvia lisenssejä.

Pilotoituja e-kirjoja pystyi käyttämään joko lataamalla ne omalle päätelaitteelle tai lukemalla ne online-tilassa selaimella (ns. striimaus) lisenssistä riippumatta. Suojausmuotona omalle laitteelle ladattaessa on Adobe DRM, ts. kirja poistuu asiakkaalta laina-ajan päättymisen jälkeen.

Online-lukeminen on mahdollista vain ePub-formaatissa oleville kirjoille (ei PDF-muodossa oleville). ePub-tiedostoja voi myös esikatsella ja varata, ts. varaustilastoja saatiin vain tämän formaatin kirjoista.

Online-lukemisessa kirjan kopiointi ja tulostus eivät ole mahdollisia. Aineistoa ladataan kappale kerrallaan lukuohjelmaan (striimaus), joten menetelmä vaatii verkkoyhteyden kirjaa lukiessa. Online-lukijalla toteutettu esikatselu näyttää pienen osan alusta tutustumista varten (maksimissaan n. kaksi ensimmäistä kappaletta, joissa on hieman pidempää sisältöä). Online-lukija toimii HTML5-tekniikalla useimmissa selaimissa (Firefox, Chrome, Safari).

Online-lukemisessa selaimen voi laina-ajan puitteissa sulkea, lukuohjelmasta voi poistua ja selaimen voi avata taas uudelleen niin monta kertaa kuin tarpeellista. Jos laina-aika on

käytetty loppuun, käyttäjän on lainattava kirja uudelleen omaan kirjahyllyyn uuden lainauskerran aktivoimiseksi. Ellibsin lukuohjelmissa (myös selaimessa) on mahdollisuus palauttaa laina myös ennenaikaisesti, jonka jälkeen käyttäjällä ollut laina poistuu ja kirja on lainattavana uudelleen.

Organisaatiot, jotka eivät vielä olleet siirtyneet käyttämään uusinta Ellibs Librarya, pystyivät myös osallistumaan e-kurssikirjapilotteihin, mutta uuden Ellibsin ominaisuudet, kuten online-lukeminen selaimella (ns. striimaus) ja kirjojen varaaminen eivät olleet mahdollisia vanhassa Ellibs-järjestelmässä.

Lisenssi-malli	Offline-tila (Adobe DRM)	Online-tila (selainlukeminen)	Voimassa-olo	Formaatit	Täydennys	Varausmahdollisuus	Laina-aika
Laina-kerrat	kyllä	kyllä	kunnes lainakerrat loppuvat	ePub ja PDF	reaaliajassa	ei	7vrk
Yhtäaikaiset käyttäjät	kyllä	kyllä	määräaikainen	ePub ja PDF	reaaliajassa	kyllä	kirjasto määrittelee (1 lyhyt ja 1 pitkä laina-aika)

Kaavio 1. Lisenssimallien erot ja yhtäläisyydet

Formaatti	Offline -tila	Online -tila	Varaukset	Tilastot	Kaikki lisensiointimallit käytössä
PDF	kyllä	ei	ei	kyllä, mutta ei varaustilastoja	kyllä
ePub	kyllä	kyllä	kyllä	kyllä	kyllä

Kaavio 2. E-kirjaformaatit Ellibsin järjestelmässä

Ellibsin e-kirja-alusta toimii korkeakoulukirjaston kirjastojärjestelmästä erillisenä järjestelmänä. E-kirjat linkitetään korkeakoulun kirjastojärjestelmään URL-linkeillä.

Ellibs Library pyytää käyttäjältä kirjautumisen palveluun siirryttäessä. Myös IP-tunnistuksella käytettäessä pyydetään käyttäjää tunnistautumaan. Käyttäjät yksilöivä kirjautuminen

tarvitaan, jotta käyttäjille voidaan tarjota esim. kirjan online-lukeminen ja sosiaalisen lukemisen palvelut sekä oma kirjahylly.

Tunnistautuminen on tehtävä siinä yhteydessä, kun käyttäjä saapuu selaimella Ellibsin lainausalustalle seuraamalla e-kirjan linkkiä tai kirjoittamalla Ellibsin lainausalustan osoitteen suoraan selaimeen. Kun käyttäjä napsauttaa lainaustoimintoa tai muuta yksilöivää tietoa vaativaa toimintaa lainausalustassa, lainausalusta pyytää käyttäjää kirjautumaan. Ellibs-kirjautumisikkunan avautuessa käyttäjä voi valita oman kirjastonsa ja tunnistautua omalla kirjastokorttinumerolla ja mahdollisesti PIN-koodilla (riippuen kirjaston tukemasta kirjautumisesta).

E-kirjakokoelman selailu sekä kirjojen esikatselu ovat mahdollisia ilman kirjautumista.

Kirjaston henkilökunta kirjautuu erillisellä käyttäjätunnus/salasana-yhdistelmällä lainausalustaan. Eritasoisia rooleja ja niiden tunnuksia on mahdollista luoda tarpeen mukaan ylläpitotunnuksilla suoraan lainausalustasta. Hankintaliittymään (eli Ellibs-verkko-kauppaan) kirjaudutaan kirjaston tilaustunnuksilla.

3.6 Pilotoitavat e-kurssikirjat

Pilotin käynnistyessä elokuussa 2015 hankittavana oli yhteensä 191 kurssikirjanimekettä. Nimekemäärä kasvoi pilotin aikana ja oli lopulta yhteensä 253 nimekettä. Näistä Gaudeamuksen nimekkeitä oli 170 kappaletta ja Vastapainon 63 nimekettä. PS-kustannuksella oli mukana 15 ja Editalla 5 pilotoitavaa e-kurssikirjaa.

Nimekkeet painottuivat yhteiskuntatieteisiin, humanistisiin tieteisiin, sosiaalitieteisiin, psykologiaan ja kasvatustieteisiin. Mukana oli myös korkeakouluille keskeistä metodikirjallisuutta. Vajaa puolet nimekkeistä oli tarjolla EPUB-muodossa, ja reilu puolet PDF-muodossa.

Vastapainon, Gaudeamuksen ja PS-kustannuksen nimekkeet olivat tarjolla kaikilla pilotissa mukana olleilla lisenssimalleilla. Edita tarjosi nimekkeensä vain 1, 20 ja 50 yhtäaikaisen käyttäjän lisensseillä sekä 50 lainakerran lisensseillä. Näistä 20 ja 50 yhtäaikaisen käyttäjän lisenssit saattoi hankkia sekä 12 että 6 kuukauden ajaksi.

4 Pilotoitavien e-kurssikirjojen hankinnat ja käyttö

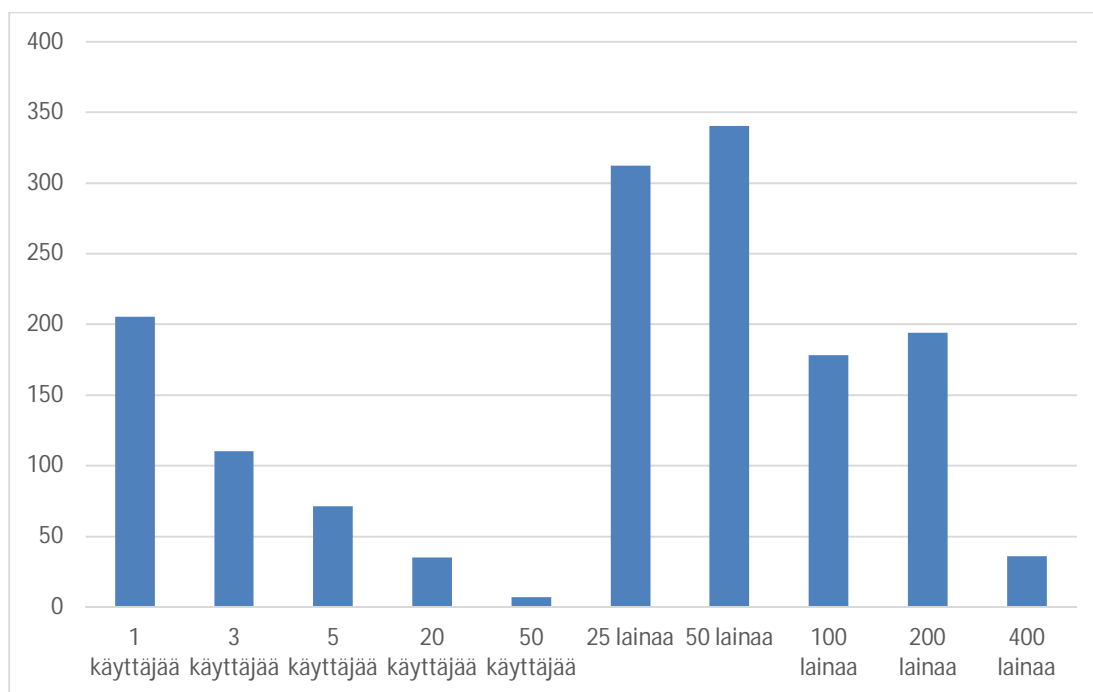
4.1 Pilottikirjojen hankinnat

Kaikki FinELib-konsortioon kuuluvat yliopistot ja ammattikorkeakoulut hankkivat e-kurssikirjoja Ellibsin verkkokaupasta pilottijakson ajan oman valintansa mukaan ja omalla kustannuksellaan.

Kirjojen ostojen laskutus tapahtui Ellibsin verkkokaupan kautta. Pilottikirjojen nimekkekohtaiset hinnat ja lisenssimallit olivat nähtävissä kirjautumalla palveluun Ellibsin verkkokaupan tunnuksilla.

Kirja voi olla tarjolla Ellibsin verkkokaupassa molemmilla pilotoitavilla hinnoittelumalleilla, mutta kirjastolla voi olla käytössä yhteen nimekkeeseen samanaikaisesti vain joko lainakertapaketteja tai yhtäaikaisten käyttäjien lisenssi.

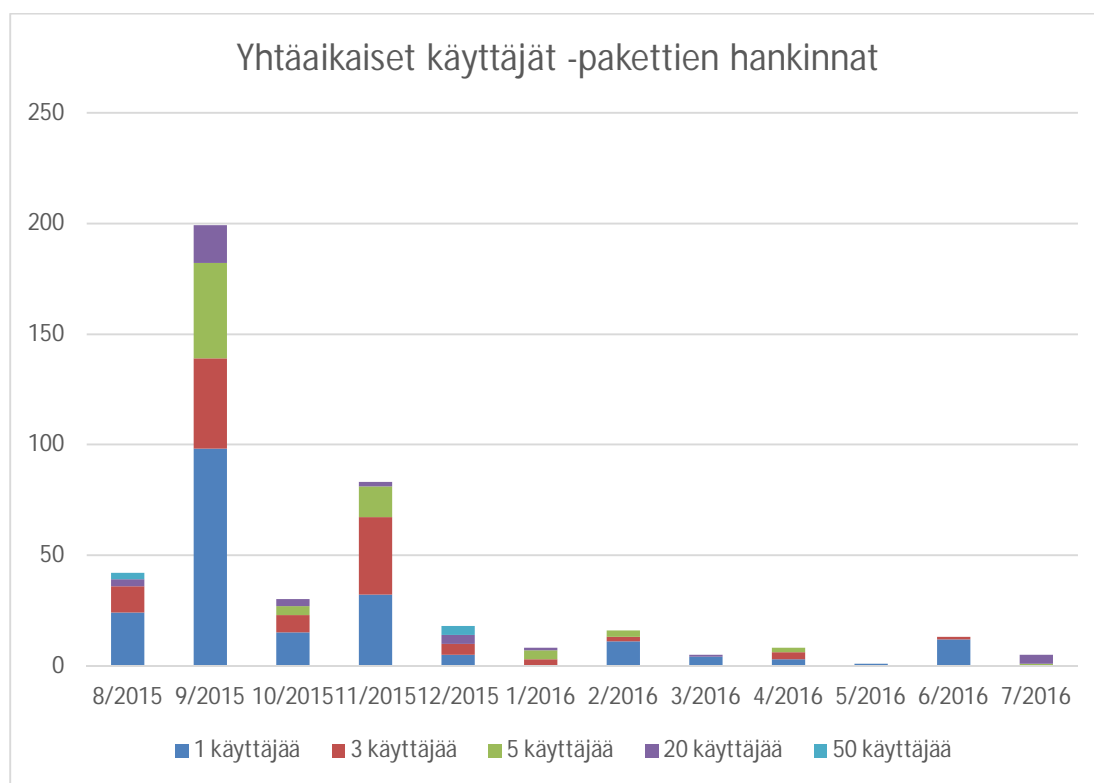
FinELib-toimisto seurasi pilotissa mukana olevien e-kurssikirjojen ostoja ja käyttöä pilotoinnin aikana mm. Ellibsin tilastojen avulla. Ellibs toimitti tietoa nimekkeiden myyntimääristä pilottiin osallistuneille kustantajille. Myös kirjastot näkivät omat osto- ja käyttötilastonsa Ellibsin verkkokaupan sivuilla.

Kaavio 3. Hankitut lisenssipaketit yhteensä (8/2015 – 7/2016)

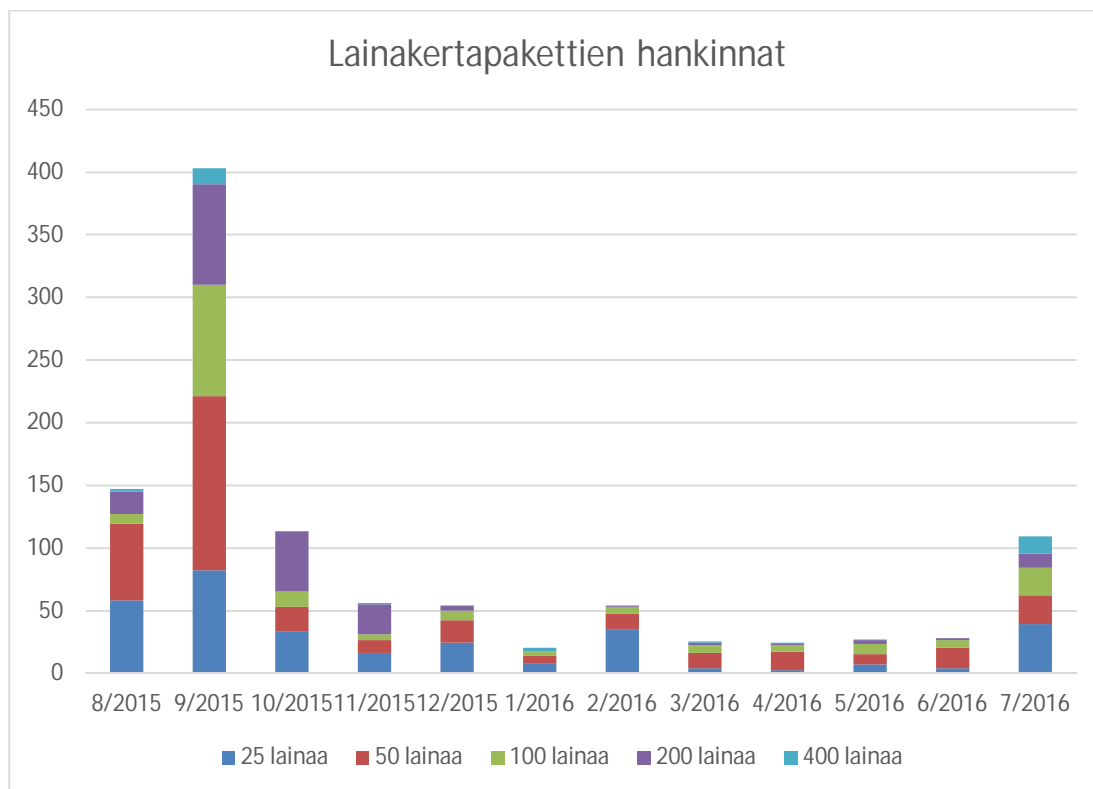
Kaaviossa 3 näkyy pilotin aikana yhteensä ostettujen lisenssipakettien määrä. Yhtäaikaisten käyttäjien lisenssipaketteja hankittiin yhteensä 428 kappaletta, ja lainakertapaketteja hankittiin yhteensä 1060 kappaletta. Hankinnat painottuivat pienempiin paketteihin, mutta myös suuremmat paketit löysivät ostajansa, erityisesti lainakertapakettien osalta.

Pilotin aikana tehtyihin hankintoihin vaikutti rajoittavasti ainakin kolme asiaa. Ensinnäkin monia pilotin kirjoja oli jo aiemmin hankittu kirjastoihin painettuina. E-hankinnat siis täydensivät jo olemassa olevaa painettujen kirjojen tarjontaa. Toiseksi pilottiaika oli rajattu vuoteen, joten kirjastoilla ei ollut varmuutta siitä, miten kirjoja olisi tarjolla pilotin jälkeen. Hankintoihin vaikutti myös se, että kaikki pilotissa mukana olleet kirjat eivät olleet kaikille korkeakouluille relevantteja, ja toisaalta pilotista puuttui monelle kirjastolle keskeisiä kustantajia.

Kaavio 4. Yhtäaikaiset käyttäjät -pakettien hankinnat pilotoinnin aikana

Kaaviossa 4 on tarkemmin kuvattu sitä, miten yhtäaikaiset käyttäjät -pakettien ostot vaihtelivat pilotin aikana. Lisenssien hankinta painottui vahvasti pilotin alkuun: yli puolet yhtäaikaisten käyttäjien lisenssipaketeista ostettiin elo-syyskuussa 2015. Täydennysostoja tehtiin kuitenkin koko pilotin ajan.

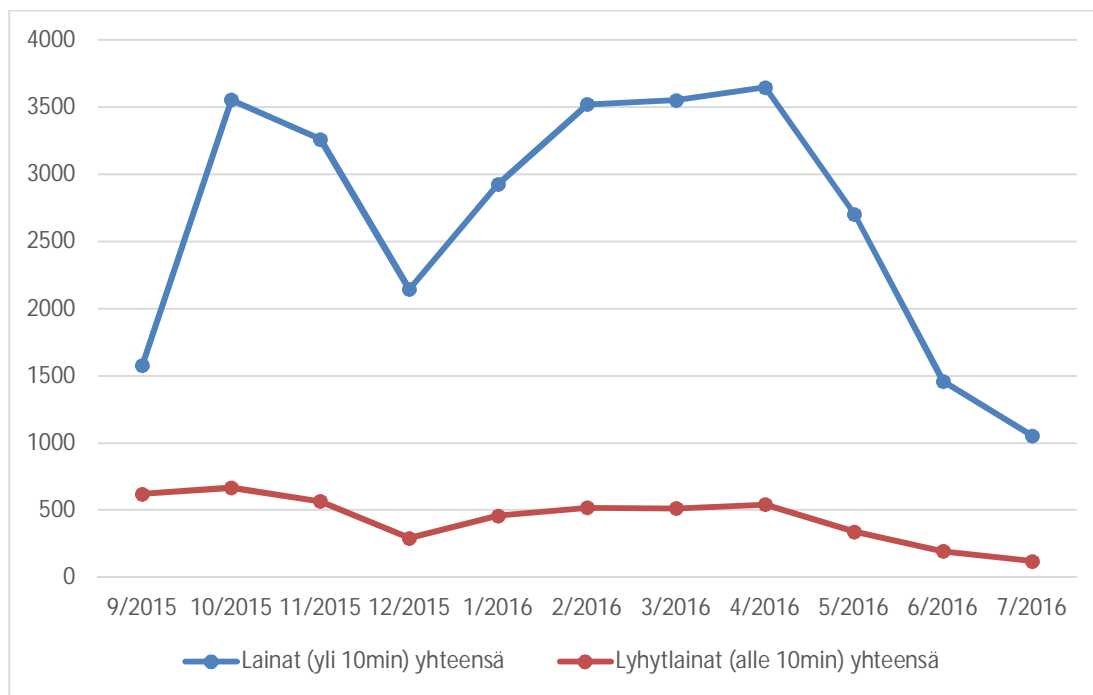
Kaavio 5. Lainakertapakettien hankinnat pilotoinnin aikana

Kaavio 5 kuvaa lainakertapakettien hankinnan vaihtelua pilotin aikana. Kuten yhtäaikaisten käyttäjien kohdalla, myös lainakertapakettien hankinnoista suurin osa tehtiin heti pilotin alkuun. Täydennysostot jatkuivat koko pilotin ajan. Yhtäaikaisten käyttäjien paketeista poiketen lainakertapaketteihin kohdistui ostopiikki myös pilotin lopussa, heinäkuussa 2016. Lainakertapaketteja haluttiin ilmeisesti ostaa käyttöön myös lukuvuodelle 2016 - 2017 vielä ennen pilotin loppua.

4.2 Pilottikirjojen käyttö

Pilotin aikana pilotoitaviin e-kirjoihin tehtiin yhteensä 29 396 lainaa. Näiden lisäksi tehtiin yhteensä 4 825 alle 10 minuutin lyhytlainaa. Lainojen määrät kuukausittain näkyvät kaaviossa 6.

Pilottikirjojen käyttö seurasi lukuvuoden rytmiä. Syyskuussa tehtiin vielä paljon hankintoja, mikä saattoi vielä hillitä syyskuun käyttöä. Lokakuulle siirryttäessä käyttö yli tuplaantui. Joulukuussa ja kesä-heinäkuussa käytössä oli selkeä loma-aikojen lasku, mutta käyttö ei silloinkaan ollut vähäistä.

Kaavio 6. Lainamäärät yhteensä pilotoinnin aikana

Lainoista suurin osa, n. 70 %, tehtiin AdobeDRM-lainoina eli ne ladattiin käyttäjän omalle koneelle. Lainoista n. 30 % tehtiin selainlainoina, eli kirjaa ei ladattu omalle koneelle vaan luettiin selaimessa. Vain ePub-formaatissa olleet kirjat oli mahdollista lainata selainlainoina, PDF-kirjat olivat lainattavissa vain AdobeDRM-lainoina.

Käyttäjistä suurin osa teki lainansa tietokoneella. Vain 10 prosenttia käyttäjistä käytti tablettia, ja vain prosentti käyttäjistä käytti kännykkää.

4.3 Pilottikirjojen käytön vaikutus painettujen kirjojen käyttöön

Pilotissa haluttiin saada tietoa myös siitä, miten e-kirjojen tarjonta vaikuttaa painettujen kirjojen hankintaan ja käyttöön. Vaikutusta hankintaan ei voitu tarkastella, sillä pilottikirjoja oli jo ennestään hankittu kirjastoihin painettuina, ja pilottijakso oli muutenkin tähän tarkoitukseen lyhyt. Tuntumaa painettujen kirjojen käytön muutoksiin haettiin pienellä kirjastoille tehdyllä kyselyllä.

Painettujen kirjojen käytön muutoksia kartoittavassa kyselyssä oli mukana 10 pilottinimekettä, muutama jokaiselta kustantajalta. Kyselyyn vastasi 11 korkeakoulua. Yhteensä näiden yhdistelmänä oli tarkasteltavana 66 eri tapausta, joissa pilottinimeke oli saman kirjaston kautta käytettävissä sekä painettuna että e-kirjana.

Tarkastelluissa tapauksissa pilottinimekkeiden painettuja kirjoja lainattiin ennen pilottia 10 kuukauden aikana (8/2014-5/2015) yhteensä 12 426 kertaa. Pilotin aikana (8/2015-5/2016, 10 kk) painettuja kirjoja lainattiin lähes yhtä paljon, yhteensä 12 135 kertaa. Painettujen kirjojen lainat siis vähenivät 2 %, eli pysyivät käytännössä samalla tasolla kuin ennen pilottia.

Pilottinimekkeiden painettujen kirjojen lainojen muutos vaihteli kuitenkin tapauksittain. 52 % tapauksista (32 kpl kirja+kirjasto-yhdistelmää) lainojen määrä väheni. Näissä tapauksissa lainoja oli ennen pilottia yhteensä 6 090, kun pilotin aikana samoihin kirjoihin tehtiin 4 746 lainaa. Näiden kirjojen osalta painettujen kirjojen lainaus siis väheni yhteensä 22 %.

21 % tapauksista (14 kpl kirja+kirjasto-yhdistelmää) painettujen kirjojen lainojen määrä pysyi pilotin aikana samana kuin ennen pilottia (muutosta oli korkeintaan +-5 %). Näissä tapauksissa ennen pilottia tehtiin yhteensä 5 290 lainaa, ja pilotin aikana 5 277 lainaa.

26 % tapauksista (15 kpl kirja+kirjasto-yhdistelmää) painettujen lainojen määrä pilotin aikana oli jopa suurempi kuin ennen pilottia. Ennen pilottia näihin kirjoihin tehtiin yhteensä 1 036 lainaa, ja pilotin aikana yhteensä 1 787 lainaa. Painettujen lainojen määrä kasvoi siis näiden kirjojen osalta 87 %.

Pilotin aikana näihin samoihin pilottinimekkeisiin tehtiin yhteensä 5 105 e-lainaa. Kun tarkastellaan painettujen ja e-kirjojen yhteenlaskettua lainamäärää, oli lainojen määrä pilotin aikana 39 % suurempi kuin ennen pilottia. Pilotin aikana tehdyistä lainoista (painettujen ja e-kirjojen lainat yhteensä) e-kirjojen lainat kattoivat 30 %.

Tarkasteltu aineisto oli suppea, mutta sen perusteella näyttää siltä, että e-kirjat toivat kirjoille paljon uusia lainoja. Noin puolessa tarkastelluista tapauksista e-kirjojen tarjonta ei vähentänyt painettujen kirjojen lainamääriä, vaan painettujen kirjojen lainat kasvoivat tai pysyivät aiemmalla tasolla. Pidemmällä aikavälillä tilanteeseen voivat kuitenkin vaikuttaa myös kirjastotarjonnan muutos, jos painetuista kirjoista siirrytään enemmän e-kirjojen tarjontaan, sekä asiakkaiden tottuminen e-kirjojen käyttöön.

5 Opiskelijoiden ja opettajien kokemukset e-kirjojen käytöstä

E-kurssikirjahankkeen yhteydessä selvitettiin, millaisia kokemuksia korkeakouluopiskelijoilla ja -opettajilla on e-kirjojen käytöstä opinnoissa ja opetuksessa. Keväällä 2016 toteutetussa verkkokyselyssä kysyttiin korkeakouluopiskelijoilta ja -opettajilta, ovatko he lukeneet, lainanneet ja ostaneet opinnoissa tai opetuksessa tarvittavia e-kirjoja, onko e-kirjoja käytetty osana opetusta, millä laitteilla e-kirjoja on luettu, onko e-kirjojen käytöstä ollut hyötyä opinnoissa ja opetuksessa ja millaisia e-kirjojen käyttöön liittyviä ongelmia vastaajat ovat kohdanneet. Vastaajia pyydettiin myös kertomaan, millaisia e-kirjojen pitäisi olla, että ne toimisivat hyvin osana opintoja ja opetusta. Opiskelijoilta kysyttiin lisäksi, kuinka paljon he käyttävät aikaa kirjojen lukemiseen.

E-kirja määriteltiin kyselyn yhteydessä niin, että se tarkoittaa sähköisessä muodossa olevia kirjoja, joita voi lukea esim. tietokoneen tai mobiililaitteen avulla. Kyselyä ei kuitenkaan kohdistettu pelkästään Kotimaiset kurssikirjat -hankkeessa pilotoituihin e-kurssikirjoihin, vaan sillä kartoitettiin yleisesti e-kirjojen käyttöä opinnoissa ja opetuksessa. Ennalta laadittujen vastausvaihtoehtojen lisäksi lomakkeilla annettiin mahdollisuus myös avovastauksiin.

Kysely toteutettiin verkkokyselynä, jotta tavoitettaisiin mahdollisimman suuri vastaajaryhmä ja saataisiin koottua laaja aineisto. Opettajille ja opiskelijoille laadittiin erilliset verkkokyselylomakkeet suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi. Linkit kyselyihin lähetettiin kaikille korkeakoulukirjastoille. Kyselylomakkeet olivat avoinna 12.1. - 31.5.2016. Kirjastoja kannustettiin tiedottamaan kyselystä omassa organisaatiossaan. Kukin kirjasto päätti kuitenkin itsenäisesti kyselyn tiedottamisesta, joten aktiivisen tiedottamisen ajankohta vaihteli korkeakouluittain.

Kyselyjen tuloksista tehtiin yhteenveto Kansalliskirjastossa. Raportti kyselyn tuloksista on julkaistu Kansalliskirjaston Raportteja ja selvityksiä -sarjassa⁴. Seuraavassa on lyhyt yhteenveto kyselyn tuloksista.

5.1 E-kirjakyselyyn vastanneet opiskelijat ja opettajat

Kyselyyn vastasi kaikkiaan 1889 opiskelijaa ja 459 opettajaa. Yliopistot painottuvat hiukan vastausmäärissä. Opiskelijakyselyn vastauksista 54 % on yliopistoista ja 46 % ammattikorkeakouluista, opettajakyselyyn vastanneista 56 % on yliopistoista ja 44 % ammattikorkeakouluista.

Opiskelijakyselyyn tuli yliopistoista 1020 vastausta ja ammattikorkeakouluista 869 vastausta. Vastauksissa painottuvat Tampereen yliopisto (215 kpl, 21 % kaikista yo-opiskelijoiden vastauksista), Itä-Suomen yliopisto (191 kpl, 19 %) ja Helsingin yliopisto (130 kpl, 13

⁴ Mikkonen & Peltonen: FinELibin e-kirjakysely korkeakouluopiskelijoille ja -opettajille. Kansalliskirjasto, 2016. <https://www.doria.fi/handle/10024/125376>.

%). Ammattikorkeakoulussa opiskelevien vastauksissa painottuva Tampereen ammattikorkeakoulu (362 kpl, 42 % kaikista ammattikorkeakouluopiskelijoiden vastauksista), Kymenlaakson ammattikorkeakoulu (79 kpl) ja Metropolia ammattikorkeakoulu (60 kpl).

Opettajakyselyyn vastasi 259 yliopisto-opettajaa ja 200 ammattikorkeakoulujen opettajaa. Yliopistojen opettajakyselyn vastauksissa painottuvat Turun yliopisto (49 kpl, 19 % kaikista yliopisto-opettajien vastauksista), Jyväskylän yliopisto (46 kpl, 18 %) ja Oulun yliopisto (45 kpl, 17 %). Ammattikorkeakouluopettajien vastauksia saatiin eniten Metropolia (30 kpl, 15 % kaikista ammattikorkeakouluopettajien vastauksista) ja Lapin ammattikorkeakoulusta (28 kpl, 14 %).

Opiskelijakyselyn vastauksissa painottuvat yliopisto-opiskelijoiden vastaukset. Hiukan yli puolet vastaajista suorittaa joko ylempää korkeakoulututkintoa (29,1 %) tai alempaa korkeakoulututkintoa (25,5 %) yliopistossa. Vajaa puolet (41,8 %) opiskelijakyselyyn vastanneista suoritti ammattikorkeakoulututkintoa. Vain 3 % vastaajista suorittaa ylempää ammattikorkeakoulututkintoa. 4,4 % vastaajista oli jatko-opiskelijoita, avoimen yliopiston opiskelijoita, juuri valmistuneita tai jotain muuta.

Kyselyyn vastanneiden yliopisto-opiskelijoiden oppialoissa painottuvat humanistinen (16,7 %), kauppatieteellinen (16,1 %), yhteiskuntatieteellinen (13,4 %) ja kasvatustieteellinen (12,8 %) oppiala. Yli kolmasosa (39,2 %) ammattikorkeakouluista kyselyyn vastanneista on yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon alan opiskelijoita. Reilu kolmannes (34 %) ammattikorkeakoulujen vastaajista opiskelee sosiaali-, terveys ja liikunta-alaa. Kolmanneksi eniten vastaajia on tekniikan ja liikenteen alalta (14,4 %).

Kyselyn perusjoukko on suomalaisten yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen opiskelijat ja opettajat. Verkkokyselyyn vastanneet muodostavat kuitenkin itsevalikoituneen näytteen, joka ei ole edustava otos perusjoukosta. Kaikki opiskelijat ja opettajat eivät vielä käytä verkkopalveluita ja e-kirjoja, mikä vinouttaa vastausjakautumia. Riippumatta otannan onnistuneisuudesta kyselyyn on kuitenkin saatu todellisia vastaajia ja todellisia mielipiteitä, joiden pohjalta voidaan tehdä arvioita ja johtopäätöksiä e-kirjojen käytöstä ja koetuista hyödyistä ja ongelmista.

5.2 Kirjastot keskeisiä e-oppikirjojen tarjoajia

Korkeakoulukirjastojen merkitys opintoihin ja opetukseen liittyvien e-kirjojen käytön kanavana on Suomessa merkittävä. Monet korkeakoulukirjastot hankkivat kirjoja sähköisessä muodossa aina kun niitä on saatavissa.

Puolet kyselyyn vastanneista opiskelijoista on lainannut opintoihin liittyviä e-kirjoja kirjastosta. Kyselyyn vastanneista opettajista vajaa puolet (44 %) on lainannut kirjastosta opetukseen liittyviä e-kirjoja ja kolmannes muita e-kirjoja. Kolmannes opiskelijoista ja neljännos opettajista ei ole vielä lainannut, mutta aikoo jatkossa lainata kirjastosta e-kirjoja.

Yli puolet (57,8 %) opettajista kokee saavansa kirjastolta helposti tietoa e-kirjoista. Yli puolet opiskelijoista (60,9 %) on saanut eniten tietoa e-kirjoista oppilaitoksensa verkkosivuilta, mukaan luettuna kirjaston verkkosivut. Tietoa e-kirjoista tarvitaan kuitenkin lisää, sillä vain puolet opiskelijoista sanoo löytävänsä e-kirjat helposti oppilaitoksensa kirjaston verkkopalvelusta.

Vain 6 % kyselyyn vastanneista opiskelijoista on ostanut opinnoissa tarvittavia e-kirjoja. Yli puolet (60 %) opiskelijoista ei aio jatkossakaan ostaa opintoihin liittyviä e-kirjoja.

5.3 Kokemukset e-kirjojen käytöstä

Kyselyyn vastanneilla korkeakouluopettajilla ja -opiskelijoilla on melko paljon kokemusta e-kirjoista. Suurin osa kyselyyn vastanneista opettajista (78 %) ja opiskelijoista (77 %) on lukenut opetukseen liittyviä e-kirjoja. Yli puolet (65 %) opettajista on käyttänyt opetuksessaan e-kirjoja ja viidennes vastaajista käyttää e-kirjoja usein osana opetusta. Kolmannes opettajista ei ole vielä ottanut e-kirjoja mukaan opetukseen, mutta näistäkin suurin osa aikoo jatkossa käyttää e-kirjoja opetuksessaan.

Lähes kaksi kolmasosaa kyselyyn vastanneista opiskelijoista katsoo e-kirjojen edistävän opintoja. Myös opettajien mielestä e-kirjat helpottavat ja nopeuttavat opintoja.

E-kirjoilla on vastaajien mukaan useita hyötyjä verrattuna painettuun kirjaan. Opetuksessa ja opinnoissa tarvittavien kirjojen saatavuus on monien vastaajien mielestä parantunut e-kirjojen myötä. E-kirjoilla voi olla useita lukijoita yhtä aikaa, ne helpottavat etäopiskelua ja verkko-opetusta ja ne saa luettavakseen painettua kirjaa nopeammin.

5.4 Saatavuus ja käytettävyys ongelmana

Opettajien ja opiskelijoiden mielestä e-kirjojen ongelmat liittyvät useimmiten saatavuuteen, tekniikkaan ja käytettävyyteen. Kaikkia nimekkeitä ei ole saatavissa e-kirjoina, niihin ei ole riittävästi yhtäaikaista käyttöoikeuksia, e-kirjojen käyttöoikeudet ovat liian rajallisia ja niiden käyttöönottoon tarvittavien lukuohjelmien lataaminen on hankalaa tai se ei onnistu erilaisten teknisten ongelmien vuoksi lainkaan.

Osa opiskelijoista pelkää, että online-yhteys voi katketa eikä tenttikirjana olevaa e-kirjaa enää pääse lukemaan. Selaimen kautta lukeminen on hidasta tai se voi jumittaa koko koneen. Valtaosa kyselyyn vastanneista onkin sitä mieltä, että e-kirja olisi voitava ladata omalle laitteelle.

E-kirjojen käytettävyys koetaan myös usein huonoksi. Muistiinpanojen ja merkintöjen tekeminen ei onnistu, kirjojen selailu ja navigointi kohdasta toiseen on kömpelöä ja sisällysluettelossa, sivunumeroinnissa ja kuvien laadussa on puutteita.

Mahdollisuus tehdä muistiinpanoja ja merkintöjä e-kirjaan on tärkeää monille opiskelijoille. Hiukan yli puolet opiskelijoista pitää merkintöjen ja muistiinpanojen tekemistä tärkeänä, ja kolmannekselle vastaajista se on erittäin tärkeää.

E-kirjoja luetaan vastausten perusteella pääasiassa tietokoneelta (78,6 % opiskelijoista ja 86,3 % opettajista) tai tablettilta (40,8 % opiskelijoista ja 52,2 % opettajista).

Moni vastaajista lukee edelleen mieluummin painettua kuin e-kirjaa. E-kirjan lukemiseen liittyy ergonomisia ongelmia, jotka heikentävät sen lukukokemusta verrattuna painettuun kirjaan. Lukeminen näytöltä rasittaa silmiä eikä ruudulta lukemiseen jakseta keskittyä yhtä

hyvin kuin painettuun tekstiin. Vain reilu kolmannes (36 %) vastaajista käyttää e-kirjaa mieluummin kuin painettua, ja vajaa puolet (43 %) opiskelijoista valitsee jatkossakin painetun kirjan mieluummin kuin e-kirjan.

5.5 Lisää e-kirjanimekkeitä ja parempi käytettävyys

Opiskelijoita ja opettajia pyydettiin kertomaan, millaisia e-kirjojen pitäisi olla, että ne toimisivat hyvin osana opintoja. E-kirjojen helppo saatavuus ja käytettävyys nousivat tärkeiksi tekijöiksi vastauksissa.

E-kirjavalikoiman toivotaan laajenevan kattamaan kaikki oppialat ja uudet kirjat pitäisi saada e-kirjoina. Toiveena on kuitenkin, ettei e-kirjojen tarjonnan laajeneminen tarkoita painettujen kirjojen katoamista.

E-kirjojen pitäisi olla kaikille tarvitsijoille käytettävissä samaan aikaan ja niiden tulisi olla helposti ja nopeasti saatavilla ilman useita erillisiä kirjautumisia ja ohjelmia.

E-kirjojen on ensisijaisesti oltava sisällöltään opetukseen ja opiskeluun sopivia, mutta sekä opettajilla että opiskelijoilla on paljon myös niiden ominaisuuksiin liittyviä toiveita. E-kirjojen pitäisi auttaa kokonaisuuksien hahmottamisessa, niissä tulisi olla hyvät selailuominaisuudet ja selkeät sisällysluettelot. Tärkeää on myös mahdollisuus tehdä muistiinpanoja ja merkintöjä e-kirjoihin sekä mahdollisuus ladata e-kirjat omalle koneelle.

Kysely osoittaa, että e-kirjat ovat jo osa opiskelijoiden ja opettajien arkea. Parhaimmillaan ne myös edistävät opintoja ja opetusta. Parantamisen varaa kuitenkin on niin e-kirjojen tarjonnan kuin teknisten ominaisuuksien ja käytettävyydenkin suhteen.

6 Projektin tulokset

FinELib-konsortio asetti kotimaiset kurssikirjat -projektille seuraavat tavoitteet:

- Konsortion jäsenillä on nykyistä enemmän kotimaisia e-kurssikirjoja käytettävissä
- Pilotin piirissä olevilla kirjoilla on kurssikirjakäyttöön sopivat lisensiointi- ja hinnoittelumallit
- Kirjojen ja palvelun käytettävyys on hyvä sekä kirjojen käyttäjien että tilausten hallinnoinnin kannalta
- Käytettävyydessä ja hinnoittelussa on otettu huomioon kurssikirjojen "paljon käyttäjiä yhtä aikaa, mutta vain osan vuotta" -ominaisuus
- Kotimaisten kustantajien e-kurssikirjatietoisuus lisääntyy.

Seuraavassa esitetään yhteenveto projektin tuloksista sekä arvio siitä, miltä osin tavoitteet saavutettiin. Kaksi edellä mainittua tavoitetta, jotka liittyvät hinnoittelumalleihin ("Pilotin piirissä olevilla kirjoilla on kurssikirjakäyttöön sopivat lisensiointi- ja hinnoittelumallit" ja "Käytettävyydessä ja hinnoittelussa otettu huomioon kurssikirjojen "paljon käyttäjiä yhtä aikaa, mutta vain osan vuotta" -ominaisuus") käsitellään yhtenä kokonaisuutena.

6.1 Korkeakoulujen käyttöön lisää kotimaisia e-kurssikirjoja

E-kurssikirjapilotin keskeisenä tavoitteena oli lisätä kotimaisten e-kurssikirjojen tarjontaa korkeakouluille.

Tärkein e-kurssikirjaprojektin tulos korkeakoulujen mielestä oli se, että niille tarpeellisia kotimaisia kurssikirjoja saatiin aiempaa laajemmin tarjolle kirjastojen hankittaviksi. Myös kustantajien mielestä hankkeen paras anti oli se, että kotimaista tieteellistä kirjallisuutta saatiin e-muodossa kirjastokäyttöön.

Pilotin käynnistyessä elokuussa 2015 mukana oli yhteensä 191 e-kurssikirja-nimekettä. Nimekemäärä kasvoi pilotin aikana ja oli lopulta yhteensä 253 nimekettä. Näistä Gaudeamuksen nimekkeitä oli 170 kappaletta ja Vastapainon 63 nimekettä. PS-kustannuksella oli mukana 15 ja Editalla 5 pilotoitavaa e-kurssikirjaa. Nimekkeet painottuivat yhteiskuntatieteisiin, humanistisiin tieteisiin, sosiaalitieteisiin, psykologiaan ja kasvatustieteisiin. Mukana oli myös korkeakouluille keskeistä metodikirjallisuutta.

Kukin korkeakoulu hankki haluamansa kirjat omilla suorilla sopimuksillaan Ellibsin e-kirjakaupasta. Korkeakoulukirjastot pitivät hyvänä sitä, että kirjastoille ei tehty etukäteen valmista kirjakappaletta vaan he pystyivät itse valitsemaan tarjolla olleista nimekkeistä haluamansa kirjat pilottikäyttöön. Tämä myös edisti kirjojen käyttöä, sillä kirjastot pystyivät valitsemaan sellaisia nimekkeitä, joille ne tiesivät olevan käyttöä.

Pilotin aikana lisääntyneet e-kirjojen lainaaja- ja lainausmäärät osoittavat, että pilotissa mukana olleille e-kurssikirjoille oli korkeakouluissa varsin runsaasti kysyntää. Pilotin myötä e-kirjojen lainausmäärät Ellibsin alustalla lähes kaksinkertaistuivat pilottiin osallistuneissa korkeakouluissa. Myös Ellibsin alustalle rekisteröityneiden lainaajien määrä kaksinkertaistui

pilotin aikana. Pilottikirjoja lainattiin vuoden kestäneen pilottijakson aikana kaikkiaan 33375 kertaa. Lainojen määrä vaihteli korkeakouluittain, mutta yhteismäärä kohosi n. 3000 - 4000 kertaan kuukaudessa kesäkautta lukuun ottamatta, jolloin kirjoja lainattiin reilu 1000 kertaan kuukaudessa.

Kirjastojen pilotissa hankkimien nimekkeiden määrä jäi pienemmäksi kuin jos pilottiin olisi lähdetty 'puhtaalta pöydältä', koska osa pilotin nimekkeistä oli jo hankittu kirjastoihin, pilotin tarjonta ei ollut kaikille kirjastoille relevanttia ja pilotointiaika oli rajattu vuoteen.

Sen lisäksi että pilotin kautta saatiin kirjastojen asiakkaiden käyttöön uusia e-kirjoja, pilotti myös mahdollisti sen, että kustantajat voivat pilotissa kehitettyjen prosessien ja mallien vuoksi tarjota jatkossakin uusia julkaistavia e-kirjanimekkeitä kirjastoille. Pilotin kokeimuksia ja pilotissa kehitettyjä malleja voivat hyödyntää myös muut kotimaiset kustantajat ja kehittää omaa e-kirjatarjontaansa kirjastoille.

6.2 E-kirjoille kurssikirjakäyttöön sopivat lisensiointimallit

E-kurssikirjaprojektissa oli tavoitteena pilotoida kirjastokäyttöön sopivia e-kurssikirjojen lisenssimalleja. Lisenssimalleissa ja kirjojen hinnoittelussa tuli myös ottaa huomioon e-kurssikirjoille ominainen "paljon käyttäjiä yhtä aikaa, mutta vain osan vuotta" -ominaisuus.

Kotimaiset kurssikirjat -projektiryhmä teki projektin alussa yhteenvedon erilaisista hinnoittelumalleista, jotka vastaisivat parhaiten projektiryhmän asettamiin tavoitteisiin sekä tarjoaisivat kestävästä mallin e-kirjojen hinnoittelulle (liite 1). Projektiryhmä asetti e-kirjojen lisenssimalleille myös muita tavoitteita: Pilottiin valittavien lisenssimallien pitäisi olla helposti ymmärrettäviä, yksiselitteisiä ja perusteiltaan selkeitä. Mallien pitäisi myös olla joustavia: saman aineiston tulisi olla tarjolla useammalla vaihtoehtoisella hinnoittelumallilla, koska organisaatioiden tarpeet vaihtelevat.

Pilottiin valittiin kaksi lisenssimallia, joita haluttiin kokeilla: yhtäaikaisten käyttäjien maksimimäärään perustuva lisenssimalli sekä lainakertoihin perustuva lisenssimalli. Molemmat mallit mahdollistavat e-kurssikirjoille ominaisen "paljon käyttäjiä yhtä aikaa, mutta vain osan vuotta" -ominaisuuden.

Yhtäaikaisten käyttäjien mallissa kirjasto hankkii kirjakohtaisen paketin yhtäaikaisten käyttäjien. Valittavana oli 1, 3, 5, 20 tai 50 yhtäaikaisten käyttäjän lisenssi. Esim. 20 yhtäaikaisten käyttäjän lisenssillä e-kirja voi olla lainassa korkeintaan 20 asiakkaalla samanaikaisesti. Kirjastot voivat määritellä lainan pituuden itse. Jos yhtäaikaisten käyttäjien määrä ylittyy, järjestelmä ohjaa käyttäjän tekemään varauksen kirjaan.

Lainakertoihin perustuvassa mallissa kirjasto hankkii kirjakohtaisen paketin lainoja. Lainat vähenevät sitä mukaa, kun käyttäjät lainaavat kirjoja. Yhden lainakerran pituus on 7 vuorokautta ja esikatselun 10 minuuttia. Pilotissa mukana olivat 25, 50, 100, 200 ja 400 lainakerran paketit per nimeke.

Pilottikirjojen hankinnat painottuivat pienempiin paketteihin, mutta myös suuremmat paketit löysivät ostajansa, erityisesti lainakertapakettien osalta.

Kustantajat ja kirjastot pitivät pilotissa mukana olleita hinnoittelumalleja pääosin onnistuneina. Sekä kustantajien että kirjastojen mielestä oli hyvä, että pilotissa oli mukana erilai-

sia lisenssimalleja, joita kukin organisaatio pystyi itsenäisesti testaamaan. Rajatut yhtäaikaiset käyttäjämäärät ja lainakerrat helpottivat kirjojen hinnoittelua kustantajien näkökulmasta. Myös kirjastot pystyivät valitsemaan tarjolla olevista lisenssimalleista kullekin nimekkeelle sopivan ja arvioimaan kirjan käytön perusteella hankinnan kokonaiskustannuksia.

Vaikka pilottimallit eivät tarjoa kirjastojen toivomaa rajoittamatonta yhtäaikaisten käyttäjien pääsyä aineistoon, ne tukevat kurssikirjakäyttöä tilanteissa, joissa useat käyttäjät tarvitsevat pääsyn aineistoon yhtä aikaa.

Vertailu erilaisten mallien välillä koettiin joissakin kirjastoissa kuitenkin hankalaksi. E-kurssikirjojen käytöstä ei ollut vielä tarpeeksi kokemusta, ja osa kirjastoihin hankituista lisensseistä jäi käyttämättä. Joillakin kirjastoilla ei ollut mahdollisuutta perehtyä e-kirjoihin kunnolla pilotin aikana tai tehdä tilauksia johtuen kirjaston rajallisesta budjetista ja resursien vähäisyydestä. Erään kirjaston mukaan kustannustietoisuus kuitenkin kasvoi, kun kirjastossa alettiin laskea, millä lisenssimallilla mitäkin aineistoa kannattaa hankkia.

Pilotoitujen e-kurssikirjojen lisenssien määräaikaaisuus koettiin kirjastoissa ongelmaksi. Määräaikaisten e-kirjalisenssien ongelmana on, että niillä ei voi hankkia kirjaston kokoelmaan pysyvästi jääviä e-kirjaversioita.

Useat kirjastot pitävät pilotissa mukana olleiden vuosilisenssien hintoja liian korkeina, vaikka lisenssimalleihin sinänsä oltiin tyytyväisiä. Pilotissa olevat e-kurssikirjat tulivat usean vastaajan mielestä varsin kalliiksi verrattuna vastaavan painetun kirjan hintaan. Jos kirjat joudutaan lisensoimaan vuosi kerrallaan, ja jokaiselta vuodelta maksetaan uusi vuotuinen lisenssimaksu, voi e-kirjan kokonaishinta nousta kohtuuttoman korkeaksi. Kirjastot kokevat ongelmaksi myös sen, että Ellibsin kirjakaupassa on pilottiprojektin jälkeen yhä enemmän alettu tarjota aineistoja vain lyhyen määräajan (pääasiassa vuoden mittaisilla) lisensseillä. Kirjastot ovat huolissaan myös siitä, että lainakertalisensillä hankittavat kirjat ovat sidottuja 18 kuukauden määräaikaaisuuteen, jolloin jo maksettuja käyttökertoja katoaa, jos niitä ei ole käytetty määräajan loppuun mennessä.

Käyttäjät toivovat, että e-kirjoja pääsisi lukemaan silloin kun siihen on tarvetta. Lisenssimallien hinnoittelu vaikuttaa kuitenkin siihen, miten laajalle joukolle yhtäaikaisia käyttäjiä kirjasto pystyy hankkimaan käyttöoikeuden. Vaikka kirjasto olisi pilotoitujen lisenssimallien avulla periaatteessa pystynyt tarjoamaan kymmenille, jopa sadoille yhtäaikaisille käyttäjille pääsyn kirjaan, osa kirjastoista joutui kuitenkin valitsemaan kustannussyistä lisenssimalleja, joissa yhtäaikaisten käyttäjien määrä on mahdollisimman alhainen, jotta e-kirjan hinta pysyi kirjaston budjetin rajoissa. Jos e-kirjasta on tarjolla vain lyhyitä määräaikaaisia lisenssejä, se voi pahimmassa tapauksessa johtaa siihen, että kirjasto ei hanki kyseistä e-kirjaa lainkaan, vaikka kirjalle olisi tarvetta. Pilotin aikana osa kirjastoista jätti ostamatta e-kirjoja, koska lisenssin kesto oli vain vuoden.

Pilotissa mukana olleet kustantajat pidensivät pilottikirjojen lainakertalisenssien voimassaoloaikoja niin, että korkeakoulut ehtivät käyttää pilotin aikana hankitut lainakerrat loppuun lisenssien voimassaoloaikana. Pidennykset koskevat vain lainakertalisenssejä, yhtäaikaisten käyttäjien lisenssit ovat voimassa vain vuoden hankintapäivästä.

Ellibs tarjoaa hankkeessa pilotoituja hinnoittelumalleja kustantajille ja kirjastoille myös pilottikauden jälkeen. Sekä yhtäaikaisten käyttäjien malli että lainakertapaketit jatkuvat. Ellibs on kuitenkin selkiyttänyt lisenssivalikoimaa karsimalla vaihtoehtoja malleista saamansa palautteen ja hankintatilastojen perusteella.

Pilotti osoitti, että e-kurssikirjoista tarvitaan lyhyiden määräaikaisten lisenssien lisäksi myös monivuotisia ja pitkäaikaiskäyttöön oikeuttavia lisenssejä.

6.3 E-kirjojen käytettävyys paremmaksi

E-kurssikirjahankkeen toivottiin edistävän myös e-kurssikirjojen käytettävyyttä sekä kirjojen käyttäjien että kirjatilausten hallinnoinnin näkökulmasta.

Kirjastot olivat pääosin tyytyväisiä e-kurssikirjojen hankintaprosessiin pilotin aikana. E-kirjojen hankinnan on oltava kirjastoille nopeaa ja helppoa. Kirjojen tilaaminen Ellibsin käyttöliittymän kautta oli teknisesti vaivatonta ja kirjat saatiin käyttöön heti oston jälkeen. Myös laskutus on toiminut lähes poikkeuksetta sujuvasti. Ellibsin lisenssien hallinta- ja seurantamahdollisuutta pidettiin myös melko hyvänä.

Ellibs myös kehitti e-kirjojen lainausalustan saavutettavuutta ja käytettävyyttä kirjastoilta ja e-kirjojen käyttäjiltä saamansa palautteen pohjalta. Saavutettavan julkaisemisen asiantuntijakeskus Celialta saamaansa palautteeseen perustuen Ellibs paransi e-kirjakokoelmien pääsivujen ja e-kirjojen tietosivujen rakennetta niin, että ne toimivat aiempaa paremmin lukemisesteiden käyttämien ruudunlukuohjelmien kanssa. Ellibsin e-kirja-alustan kirjautumissivuilla olevia tekstejä selkeytettiin. Myös e-kirjojen etäkäyttölinkkien toimivuuteen on kiinnitetty aiempaa enemmän huomiota. Lisäksi Ellibs lisäsi e-kirjojen lainausalustalle asetuksen, jonka avulla e-kirjoja hankkinut kirjasto pystyy aiempaa paremmin seuraamaan asiakkailta tulevaa palautetta.

Ellibs toteutti myös e-kirjojen metatietoihin liittyviä parannuksia. Kirjojen tekijätiedot (esim. suomentajat, toimittajat) kuvataan Ellibsin palvelussa aiempaa yksityiskohtaisemmin. Myös e-kirjaa vastaavan painetun kirjan julkaisuvuosi näkyy nyt verkkokaupassa silloin, kun tieto on saatavilla.

Ellibs toteutti e-kurssikirjapilotin lisensointimallit Ellibs-verkkokauppaan ja Ellibs Library -lainausalustalle. Suurin osa käyttäjistä käytti e-kurssikirjoja Windows-tietokoneilla. E-kirjoja käytettiin pilotin aikana myös jonkin verran Applen Mac-tietokoneella tai iPadilla sekä Android-tabletilla. E-kirjojen lukeminen älypuhelimella oli vähäistä.

E-kirjoilla on opiskelijoiden ja opettajien mukaan useita hyötyjä verrattuna painettuun kirjaan. Suuri osa opettajista ja opiskelijoista katsoo e-kirjojen edistävän opintoja. Opetuksessa ja opinnoissa tarvittavien kirjojen saatavuus on parantunut e-kirjojen myötä. E-kirjoilla voi olla useita lukijoita yhtä aikaa, ne helpottavat etäopiskelua ja verkko-opetusta ja ne saa luettavakseen painettua kirjaa nopeammin.

E-kirjojen käyttöön liittyy myös ongelmia. Pilotoiduissa e-kirjoissa erityisesti e-kirjojen lataaminen Adoben avulla omalle päätelaitteelle koettiin usein hankalaksi. E-kurssikirjapilotissa kirjojen lataamiseen liittyviä ongelmia voitiin välttää lukemalla kirjoja selaimessa. Selainlukeminen oli kuitenkin mahdollista vain ePub-muodossa olevissa kirjoissa. Myös selainlukemiseen liittyi ongelmia. Selaimen kautta lukeminen voi olla hidasta tai yhteys saattaa katketa. Valtaosa e-kirjoja käyttäneistä on kuitenkin sitä mieltä, että e-kirja olisi voitava ladata omalle laitteelle.

E-kurssikirjoja käytettiin pilotissa IP-tunnistuksen avulla. Ellibsin e-kirjapalvelu edellytti kuitenkin asiakkailta erillisten käyttäjätunnusten luomisen, mikä koettiin hankalaksi.

Käyttäjille tehdyssä e-kirjakyselyssä saatiin yleistä palautetta e-kirjojen käytettävyydestä korkeakoulujen hankkimissa e-kirjapalveluissa. Käyttäjät toivovat, että e-kirjoihin olisi mahdollista tehdä muistiinpanoja ja merkintöjä. Kirjojen selailu ja navigointi kohdasta toiseen koetaan useissa e-kirjapalveluissa kömpelöksi ja sisällysluetteloissa, sivunumeroinnissa ja kuvien laadussa on puutteita. E-kirjan lukemiseen liittyy myös ergonomisia ongelmia, jotka heikentävät sen lukukokemusta verrattuna painettuun kirjaan. Lukeminen näytöltä rasittaa silmiä eikä ruudulta lukemiseen jakseta keskittyä yhtä hyvin kuin painettuun tekstiin. Moni asiakas lukeekin edelleen mieluummin painettua kuin e-kirjaa.

E-kirjojen käytettävyyteen liittyvät ongelmat näkyivät kirjastoille lisääntyneenä neuvonta- ja ohjaustarpeena. Monipuolistuvat e-kirjojen käyttötavat, kuten lukeminen selaimella ja lataaminen päätelaitteelle ovat myös lisänneet asiakkailta tulevia kyselyitä kirjastoille.

6.4 Kotimaisten kustantajien e-kurssikirjatietoisuuden lisääminen

Kurssikirjahankkeen yhtenä tavoitteena oli lisätä kotimaisten kustantajien tietoisuutta e-kurssikirjoista.

E-kurssikirjaprojekti osoitti kustantajille, että e-kurssikirjoille on todellista tarvetta korkeakouluissa. Projekti osoitti myös, että kirjastojen, kustantajien ja e-kirja-alustan toimittajan yhteistyöllä voidaan merkittävästi edistää kotimaisten e-kirjojen tarjontaa kirjastoille.

Tietämys kurssikirjojen lisensoinnista e-muodossa lisääntyi projektin aikana pilotointiin osallistuneiden kustantajien ja e-kirja-alustan toimittajan piirissä, projektiin osallistuneissa kirjastoissa ja hanketta koordinoineessa FinELib-toimistossa. Pilotin tuloksista järjestettiin seminaari myös muille tietokirjakustantajille. E-kurssikirjahankkeen raportin myötä toivotaan, että myös muut kuin pilotissa mukana olleet kustantajat ja e-kirja-alustan toimittaja hyödyntäisivät pilotin tuloksia.

Pilotissa oli mukana sekä kustantajia, joilla oli jo tarjolla e-kirjoja, että kustantaja, joka vasta käynnisti e-kirjojen tuotantoa. E-kirjatuotantoa vasta aloittavalle kustantajalle mahdollisuus kerätä kokemusta rajatussa pilotissa oli merkittävä kannustin.

Vaikka pilottiprojekti tarjosikin raamit e-kurssikirjatarjonnan kehittämiseksi, vastasi kukin pilottiin osallistunut kustantaja itsenäisesti omasta e-kurssikirjaprosessistaan ja e-kurssikirjojen hinnoittelusta.

Pilottiin osallistuneiden kustantajien, kirjastojen ja e-kirja-alustan toimittajan kanssa käytiin useita keskusteluja e-kirjojen tuotantoon ja käyttöönottoon liittyvistä piirteistä. Lisäksi keskusteltiin e-kirjan tuottamisen, hankinnan ja käytön eroista verrattuna painettuun kirjaan. Keskustelut lisäsivät sekä kustantajien että projektiin osallistuneiden kirjastojen ymmärrystä e-kirjan tuotantoprosessista, -kustannuksista sekä e-kirjan hintaan vaikuttavista tekijöistä.

Kustantajat pitivät hyvänä sitä, että ne pystyivät rajatun pilotin avulla kokeilemaan käytännössä, millaiset lisenssimallit sopisivat e-kirjoille silloin, kun niitä hankitaan korkeakouluihin kurssikirjakäyttöön. Kahden pilotoitavan lisenssimallin sisällä oli useita hintakategorioita erikokoisille lisenssipaketeille, mikä teki hinnoittelusta haastavaa kustantajien näkökulmasta. Hintakategorioiden laajuus antoi kustantajille toisaalta myös mahdollisuuden testata erilaisia hinnoitteluvaihtoehtoja.

Kustantajat pitivät myös erityisen tärkeänä projektin aikana tarjoutunutta mahdollisuutta keskustella kirjastojen kanssa näiden e-kirjatoiveista. Keskustelukierroksia ja tapaamisia eri osapuolten välillä tarvittiin erityisesti projektin alkuvaiheessa, jotta eri osapuolten näkemykset saatiin kohtaamaan ja syntyi yhteinen käsitys pilotoinnin käytännön toteutuksesta.

Kustantajat saivat palautetta kirjastoilta myös konkreettisista e-aineistojen hankintaan ja käyttöön liittyvistä seikoista, kuten esim. e-kirjojen formaateista, lisenssien pituudesta ja hinnoittelusta. Myös kirjastojen spontaani yhteydenpito kustantajiin päin lisääntyi hankkeen aikana.

Kustantajat saivat pilottiprojektissa myös hyödyllistä tietoa korkeakouluopiskelijoiden ja opettajien e-kirjoihin liittyvistä kokemuksista ja toiveista. Verkkokyselyssä esiin noussut opiskelijoiden ja opettajien toive saada lisää e-kirjoja korkeakoulujen käyttöön kannustaa kustantajia laajentamaan e-kirjatuotantoaan.

Hankkeessa luotiin uusia lisenssimalleja, joilla e-kirjakustantajat voivat jatkossa tarjota e-aineistoja kirjastoille ja kerättiin tietoa e-kirjojen käyttökokemuksista korkeakouluissa. Hankkeen alusta lähtien oli selvää, että tässä projektissa saadut kokemukset ja tulokset ovat myös muiden kuin hankkeeseen osallistuneiden käytettävissä. Projektissa mukana olleiden kustantajien kautta voidaan tietoisuutta e-julkaisemisen mahdollisuuksista välittää myös muille kotimaisille kustantajille, mikä toivottavasti lisää e-kurssikirjojen tarjontaa jatkossa.

7 Kehittämistarpeet ja jatkotyö

Opiskelijat, opettajat ja korkeakoulukirjastot toivovat jatkossa lisää kotimaisia kurssikirjoja sähköisessä muodossa. Vaikka e-kurssikirjahankkeen myötä saatiin lisättyä kotimaisten e-kirjojen tarjontaa korkeakouluissa, ei nykyinen e-kirjatarjonta riitä kattamaan kaikkia opettajien ja opiskelijoiden tarpeita. Pilotin nimekkeistä puuttuu useiden oppialojen kirjallisuus ja e-kirjanimekkeiden määrä kaiken kaikkiaan on vielä suppea. Toiveissa on myös, että kaikki kotimaiset kirjat – kurssikirjat mukaan lukien – olisivat hankittavissa e-kirjoina kirjastokäyttöön. Uudet nimekkeet pitäisi saada samaan aikaan painetun kanssa tarjolle myös e-kirjoina.

E-kurssikirjaprojektin tuloksena saatuja kirjastokäyttöön sopivia e-kirjojen hinnoittelumalleja on kehitettävä edelleen. Kirjastot toivoivat jatkossa myös entistä selkeämpiä lisenssimalleja.

Kirjastoille on tärkeää, että e-kurssikirjoista olisi jatkossa tarjolla määräaikaisten lisenssien lisäksi myös monivuotisia lisenssejä. Määräaikaisten lisenssien valikoimassa tulisi olla vuoden kestävien lisenssien lisäksi monivuotisia lisenssejä. Kirjastot toivovat esimerkiksi kolmen vuoden lisenssejä, jotka vastaisivat paremmin opetussuunnitelmien normaaleja voimassaoloaikoja.

Määräaikaisten lisenssimallien rinnalle olisi kehitettävä myös pitkäaikaisia ja pysyviä lisenssimalleja. Kirjastojen pelkona on, että e-kurssikirjojen hinnat voivat ainakin pitkällä aikavälillä nousta kohtuuttoman suuriksi, jos lisenssit joudutaan uusimaan vuosittain. Vuosittaisesta lisenssien uusimisesta pelätään aiheutuvan myös lisätyötä kirjaston hankinnassa työskenteleville.

Käyttökertoihin perustuvissa lisensseissä hankitut käyttökerrat on kirjastojen mielestä voitava käyttää loppuun ilman määräaikaa. Kirjojen pitäisi siis olla käytössä niin pitkään kuin lainakertoja on jäljellä.

E-kurssikirjan hinnoittelumallien on oltava kestäviä niin kirjastojen kuin kustantajienkin näkökulmasta. E-kurssikirjojen hintatason pitää olla kohtuullinen, jotta kirjastot pystyvät hankkimaan kirjoja sähköisessä muodossa. Monivuotisissa lisensseissä hinnan tulisi skaalautua sopimuskauden pituuden mukaan: mitä pitempi lisenssikausi, sitä pienempi e-kirjan hinta on per vuosi. E-kirjan hinnan pitäisi myös olla suhteutettuna painettuun kirjaan. Kirjastot kokevat, että tällä hetkellä painettu kirja on monissa tapauksissa edullisempi hankinta kuin e-kirja.

E-kirjojen käytettävyyttä tulisi parantaa. Käyttäjien näkökulmasta parasta olisi, että kirjoissa ei olisi yhtäaikaiseen käyttäjämäärään liittyviä rajoituksia vaan jokainen opinnoissaan ja opetuksessa aineistoa tarvitseva saisi sen käyttöönsä ajasta ja paikasta riippumatta aina tarvitessaan.

Kirjautumisen e-kirja-alustalle pitäisi olla nykyistä yksinkertaisempaa ja helpompaa niin, että asiakas ei joudu käymään läpi useita eri vaiheita päästäkseen lukemaan e-kirjoja. E-kirjatoimittajien toivotaan kehittävän järjestelmänsä yhteensopiviksi korkeakouluissa käytössä olevien tunnistaumismenettelyjen kanssa, jolloin asiakkaiden ei enää tarvitsisi luoda autentikoitumista varten erillisiä tunnuksia e-kirja-alustalle kirjautuessaan.

E-kirjojen käyttöä hankaloittaa myös kirjan lataaminen asiakkaan käyttämälle päätelaitteelle Adobe Digital Editionsillä avulla. E-kirjatoimittajien toivotaan tarjoavan jatkossa vaihtoehtoisia suojausmenetelmiä (kuten vesileimatekniikalla suojattuja e-kirjoja) myös kirjasto-käyttöön.

Kirjastoille on tärkeää saada hankittavista e-kirjoista riittävät metatiedot. E-kirjan metadatassa on oltava myös e-kirjaa vastaavan painetun kirjan julkaisuvuosi. MARC-tietueiden pitäisi olla kirjastojen saatavilla e-kirjahankintojen yhteydessä.

E-kirjojen lisääntyvä käyttö asettaa kirjastohenkilökunnan osaamiselle jatkossa yhä enemmän vaatimuksia. Kirjaston pitäisi pystyä opastamaan käyttäjiä esim. e-kirjojen käyttöön liittyvien ongelmien ratkaisemisessa.

Pilotissa mukana olleiden kustantajien ja Ellibsin toive on, että aineistoa käytetään laajalti kirjastoissa ja että e-kirjojen suosio kasvaa sen myötä. E-kurssikirjojen pilotoinnissa mukana olleet kustantajat - Edita, Gaudeamus, PS-kustannus ja Vastapaino - jatkavat e-kirjojen tarjontaa korkeakouluille myös pilotoinnin jälkeen. Kustantajat toivovat kirjastojen tekevän myös jatkossa esityksiä uusiksi e-kurssikirjanimekkeiksi.

Kustantajien ja kirjastojen näkemykset vaikuttavat e-kirja-alustantoimittajien tarjoamien e-kirjalisenssien valikoimaan. Ellibsin verkkokaupassa voi kirjastoille tulla tarjolle jatkossa myös uudentyypisiä lisenssejä. E-kirjoja hankittaessa kirjastoilla tulee olla tieto saatavilla olevista lisensseistä ja niiden kestosta. Ellibsin e-kirja-alustalla tieto on esillä kunkin kirjan tietosivulla.

Korkeakoulukirjastoilta ja muilta e-kurssikirjaprojektiin osallistuneilta toimijoilta saatu palaute pilotista on pääosin positiivista. Kustantajat ja Ellibsin toivovat säilyttävänsä yhteydet kirjastoihin ja saavansa kirjastoilta palautetta e-kirjoista ja niiden käytöstä. Myös kirjastot haluavat kehittää palveluja yhdessä kirja-alan toimijoiden kanssa. Kansalliskirjaston toivotaan edistävän e-kirjojen hankintamalleja ja toimivan vastaavanlaisten useiden eri tahojen yhteistyötä edellyttävien hankkeiden vetäjänä.

FinELib-konsortion tavoitteena on taata laadukkaat tieteelliset julkaisut ja elektroniset palvelut niin tutkijoille, opettajille ja opiskelijoille kuin konsortion jäsenorganisaatioiden muille tiedontarvitsijoille. Strategiakaudella 2016 – 2020 konsortion yhtenä tavoitteena on, että tietokirjallisuuden saatavuus sähköisessä muodossa lisääntyy. Kotimaiset e-kurssikirjat -projektissa saatujen kokemusten ja palautteen perusteella arvioidaan, voidaanko e-kurssikirjojen hankintaa jatkaa toisella e-kurssikirjojen hankintaan keskittyvällä projektilla.

E-kurssikirjojen hankinta keskitettynä konsortiohankintana on kuitenkin haasteellista. Kurssikirjojen hankintasykli poikkeaa FinELib-konsortion muiden aineistojen vuosittaisesta hankinta-aikataulusta. Kurssikirjat on saatava käyttöön tarvittaessa hyvin lyhyellä aikataululla, mihin konsortion nykyinen vuosittaiseen lisensointiin perustuva hankintamalli ei sovellu.

Uusien e-kirjahankkeiden käynnistäminen edellyttää sen selvittämistä, mitä e-kirja-aineistoja korkeakoulut ja muut FinELibin jäsenet haluavat lisensoida, miltä kustantajilta ja millaisilla lisenssimalleilla. Projektin kuluessa keskusteltiin myös sellaisista e-kirjojen lisenssimalleista, joita ei ollut mahdollista testata tässä e-kurssikirjaprojektissa. Lisenssimalleja, joita kirjastot ja kustantajat voisivat kokeilla joissain yhteyksissä jatkossa, voisivat olla esimerkiksi yksittäisten artikkelien lisensointi, kirjastoille räätälöityjen e-kirjapakettien hankinta ja e-kirjojen avoimen julkaisemisen mahdollistavat open access -mallit.

E-kurssikirjojen vakiintuminen keskeiseksi osaksi opintoja ja opetusta edellyttää kurssikirja-aineistojen tarjonnan lisääntymistä kaikilla oppialoilla. Kustantajien, e-kirja-alustan toimittajien ja kirjastojen tulisi yhdessä kehittää e-kirjojen käyttöön liittyviä prosesseja niin, että käyttäjä löytää kirjat helposti, saa ne käyttöönsä ongelmitta ja että e-kirjan lukukokemus on käyttäjälle miellyttävä. E-kurssikirjahankkeessa saatujen myönteisten kokemusten toivotaan kannustavan kustantajia ja muita e-kirja-alan toimijoita tarjoamaan e-kirjoja kirjastoille myös jatkossa.

Liitteet

Liite 1 E-kurssikirjojen lisensointimalleista

E-KURSSIKIRJOJEN LISENSIOINTI- JA HINNOITTELUMALLEISTA

FinELib-palveluyksikkö on koonnut tämän yhteenvedon e-kirjojen hinnoittelumalleista ja lisensointiin liittyvistä kysymyksistä tausta-aineistoksi ja keskustelun pohjaksi FinELibin e-kurssikirjahankkeeseen.

E-KIRJOJEN HANKINTA KORKEAKOULUKIRJASTOJEN NÄKÖKULMASTA

Korkeakoulukirjastot hankkivat aktiivisesti e-kirjoja. Hankintaan liittyy kuitenkin vielä monenlaisia haasteita. Monella kirjastolla on tavoitteena hankkia kurssikirjat pääasiassa e-kirjoina, ja vain muutama painettu ostetaan e-kirjojen rinnalle. Painettujen kirjojen hankinta vähenee, koska hankintabudjetit eivät kasva, ja painetusta siirretään rahaa e-aineistoihin. E-kirjoihin siirrytään myös siksi, että kirjastojen tilat ovat rajallisia.

Kirjastot haluavat helposti ymmärrettäviä, yksiselitteisiä ja perusteiltaan selkeitä e-kirjojen hinnoittelumalleja. Mallien tulisi myös olla joustavia: saman aineiston tulisi olla tarjolla useammallakin vaihtoehdoisella hinnoittelumallilla, koska eri organisaatioiden tarpeet vaihtelevat.

E-kurssikirja ja niiden uudet painokset tulisi julkaista samaan aikaan kuin vastaava painettu kirja.

Kirjastot haluaisivat yhdenmukaiset käyttöehdot kaikille e-kirjoille. Tämä helpottaisi käyttöehdoista viestimistä loppukäyttäjille. E-kurssikirjoja olisi voitava käyttää opetustarkoituksessa (esim. linkittää oppimisolustoihin, kuvien, taulukoiden käyttöoikeus opetustarkoituksiin sallittua). Tulostus ja sähköinen tallentaminen pitäisi olla sallittua ainakin jossain määrin.

E-kurssikirjojen hankinnan on oltava nopeaa ja helppoa. E-kirjahankintojen hallinnointi koetaan tällä hetkellä hankalaksi. Kirjastoilta puuttuu e-aineistojen hallinnoinnin apuvälineitä. Tietoa tarjolla olevista e-kirjoista joudutaan keräämään useista eri lähteistä. Hankinnan tueksi tarvitaan myös organisaatiokohtaisia käyttötilastoja.

E-kurssikirjojen käytettävyys ja löytyvyys on tärkeää opiskelijoiden ja opettajien näkökulmasta. Käyttäjien on vaikea hahmottaa kokonaisuutta tilanteessa, jossa rekisteröitymiset, käyttöliittymät, käyttöehdot ja lukuohjelmat vaihtelevat palveluittain. Kirjastot laativat ohjeita ja opastavat e-aineistojen käytössä asiakkaita.

Kirjastot käyttävät hankkimiaan e-kirja-aineistoja kustantajien tai välittäjien palvelimilta, koska kirjastoilla ei ole omia e-kirja-alustoja.

E-kurssikirjojen on oltava käytettävissä IP-tunnistuksella, jotta vältetään yksittäisten käyttäjätunnusten hallinnoinnilta. E-aineistoa on voitava käyttää kotoa tai mistä tahansa muualta, kunhan käyttäjällä on oikeus kirjautua organisaation suojattuun verkkoon (etäproxyn IP on mukana IP-osoitteissa).

E-kurssikirjojen on oltava käytettävissä erilaisilla mobiililaitteilla (tableteilla, älypuhelimilla ym). Monipuolinen mobiilikäyttö edellyttää, että e-kurssikirjat tuotetaan EPUB-muodossa. Ainakin uusien e-kurssikirjojen pitäisi olla saatavana EPUB-muodossa. Vanhat aineistot voitaisiin avata käyttöön PDF-muodossa, jos konversio EPUBiksi olisi kustantajalle liian kallista.

Ladattavan tiedoston suojausmenetelmä ei saisi hankaloittaa käyttöä. Adobe DRM koetaan hankalaksi. Soft DRM/vesileima -suojaus on helppo käyttäjille. Kirjastolisensioinnissa on otettava huomioon se, että vesileimattu kirja jää käyttäjän omalle koneelle käyttöoikeuden loputtua.

Online-lukeminen (ns. striimaus) ei edellytä erillistä tiedoston suojausmenetelmää. Kokonaista kirjaa ei ladata kerralla käyttäjän omalle laitteelle, vaan käyttäjä saa omalle laitteelleen vain tietyn määrän sivuja kerrallaan luettavaksi. Ladatut sivut ovat käyttäjän laitteen välimuistissa, joten niitä voi lukea myös ilman online-yhteyttä. Käyttäjän on otettava uudelleen online-yhteys palveluun, että seuraavat sivut latautuvat luettavaksi. Striimaus edellyttää kuitenkin käyttäjäkohtaista tunnistautumista, jotta järjestelmä tietää, mitä kohtaa kirjasta käyttäjä lukee.

E-kirjojen metadata on kirjastoille tärkeää, koska e-aineistoja luetteloidaan kirjastojärjestelmiin käyttäjien haettaviksi. E-kirjoista olisi hyvä saada pienet kirjankansikuvat luettelointitietueiden mukana.

E-KURSSIKIRJOJEN HINNOITTELUMALLEJA

KERTAOSTO OMISTUKSEEN VS. MÄÄRÄAIKAISTILAUS

Kirjaston kokoelmapolitiikasta riippuu, haluaako kirjasto ostaa kurssikirjoja omistukseen (pitkäaikaiskäyttöön) vai halutaanko maksaa vain käyttöoikeudesta määräajaksi.

Määräaikaistilaukset

- sopivat kurssikirjoille, jotka ovat rajatun ajan vaatimuksissa eivätkä sen jälkeen juurikaan käytössä
- käyttöoikeus sovitaan tyypillisesti kalenterivuodeksi
- monivuotisista sopimuksista alennusta
- voisi olla myös lyhytaikaisia, esim. kurssin keston ajaksi
- kurssikirjat eivät saa hävitä palvelusta kesken sopimuskauden.

Kertaostot

- kun kurssikirjan käyttöikä on melko pitkä
  - § kurssivaatimuksia uusitaan 2-3 vuoden välein
  - § jotkut kirjat pysyvät kurssivaatimuksissa vuosikymmeniä
  - § voivat poistua välillä vaatimuksista ja tulla uudestaan takaisin
  - § sama kirja voi olla eri kurssien vaatimuksissa eri aikaan
- vähemmän hallinnointia kuin määräaikaistilauksissa
  - § lähtökohtaisesti aineiston pitäisi olla käytössä ikuisesti.

ORGANISAATION KOKO KURSSIKIRJOJEN HINNAN PERUSTEENA

- Organisaation koko = potentiaalinen käyttäjämäärä
  - o hinnoitteluperuste tai osa hinnoittelumallia useissa ulkomaisissa tieteellisissä aineistoissa
  - o suomalaisten korkeakoulujen luvut kerätään pääasiassa opetushallinnon raportointipalvelusta
  - o otettu huomioon opiskelijoiden läsnäolo ja poissaolo sekä osa-aikaisuus
  - o FinELib päivittää vuosittain potentiaaliset käyttäjäluvut korkeakouluittain verkkosivuilleen: http://www.kansalliskirjasto.fi/kirjastoala/finelib/finelib_konsortio/kayttajamaarat.html
- Kuinka hyvin koko organisaation potentiaalinen käyttäjämäärä kuvastaa erilaisten kurssikirjojen käyttövolyyymiä?
  - o monitieteisissä aineistoissa toimiva hinnoittelun pohja
  - o käyttö vaihtelee tieteenalojen/oppiaineiden/opintojaksojen mukaan
  - o koulutusala/tieteenalakohtaiset käyttäjäluvut
    - § ovat joillakin tieteellisillä kustantajilla hinnoittelun perusteena
    - § joudutaan keräämään tapauskohtaisesti.

KURSSILLE OSALLISTUVIEN MÄÄRÄ HINNOITTELUPERUSTEENA

- E-kirjoja ostetaan esim. määrä, joka vastaa x % kurssille osallistujien määrästä
- Edellyttää edes karkeata arviota siitä, mikä opiskelijaryhmä tarvitsee mitään kirjoja
- Vie liikaa resursseja, jos kirjaston on joka kerta erikseen laskettava jokaisen kurssin opiskelijat
  - o Määrät muuttuvat kurssista ja vuodesta toiseen
  - o Massakurssit yleistyvät
  - o Ei tiedetä etukäteen, montako oppilasta osallistuu millekin kurssille
  - o Kursseja saatetaan yhdistää
  - o Voidaan joutua keräämään usean kurssin opiskelijamäärät, koska sama kirja voi olla usean kurssin vaatimuksissa yhtä aikaa.

RAJOITTAMATON YHTÄAIKAISTEN KÄYTTÄJIEN MÄÄRÄ

- Kirjastojen toivoma malli
- E-kirja kaikkien potentiaalisten käyttäjien käytössä 24/7
- Aineisto kaikkien tarvitsijoiden saatavissa myös käyttöpiikeissä
  - Erityisesti massakursseilla mahdollistaa pääsyn.

RAJOITETTU YHTÄAIKAISTEN KÄYTTÄJIEN MÄÄRÄ

- Vain ennalta sovittu määrä käyttäjiä pääsee käyttämään kirjaa samanaikaisesti
- Kirjastot valitsevat annetuista yhtäaikaisten käyttäjien määristä sopivan/sopivat vaihtoehdot
  - Esim. 1, 3 tai 5 yhtäaikaista käyttäjää
- Painetun kirjan lainausta jäljittelevä malli on yksi tapa rajoittaa yhtäaikaista käyttäjiä
- Kirjastoille epämieluisa malli, sillä sopii huonosti kurssikirjojen käyttöpiikkeihin
- Käyttöpiikit lisääntyvät, kun massakurssit yleistyvät
  - Kirjastojen on voitava lisätä yhtäaikaisten käyttäjien määrää nopeasti tarvittaessa

- Voiko vähentää yhtäaikaisten käyttäjien määrää, kun käyttöpiikki on ohi?
- Saatava tilastot siitä, kuinka moni yrittää mutta ei pääse palveluun käyttämään kirjaa yhtäaikaisten käyttäjien rajoituksen takia, jotta kirjastot pystyvät arvioimaan, mitä kurssikirjaa pitää tilata lisää.

KÄYTTÖKERTOIHIN PERUSTUVAT HINNOITTELUMALLIT

- Aineisto avataan asiakkaiden käyttöön, ja käyttö ohjaa kokoelman muodostumista. Etuna on se, että aineisto saadaan laajasti kaikkien käyttäjien käyttöön, ja tilaaja maksaa todellisesta käytöstä, ei vain siitä että aineisto on käytettävissä.
- Budjetointi vaikeaa
  - Kysynnän ennakointi ja hinnan määrittely on keskeistä
  - Voiko määritellä saldokaton?
- Ongelmana isot massakurssit, joissa etukäteen ostetut krediitit voivat loppua muutamassa tunnissa
- Käyttökerran hinta oltava ennakoitavissa silloin jos niitä joudutaan ostamaan lisää
- PDA/DDA (Patron/Demand Driven Acquisition) –mallien ääripäät:
  - E-kirja ostautuu automaattisesti pitkäaikaiskäyttöön heti ensimmäisen käyttökerran jälkeen
    - § Kallein malli: ensimmäinen käyttökerta maksaa kirjan täyden hinnan
  - Kirjasto maksaa vain käyttökerroista (lyhytlainat), mutta ei osta kirjoja omistukseen
    - § Halvempi per käyttökerta
    - § Käyttökelpoinen kun aineistolla on vähän käyttöä > kustannukset per nimeke keskimäärin alempia kuin jos nimekkeet ostettaisiin pitkäaikaiskäyttöön täydellä hinnalla
    - § Paljon käytettyjen nimekkeiden hinta voi kohota yli nimekkeen täyden hinnan
  - DDA-malleissa on tyypillisesti jokin yhdistelmä osto-optioista ja lyhytlainoista
- NISON suositus DDA-malleista : <http://www.niso.org/workrooms/dda/>

ARTIKKELI/LUKUKOHTAINEN LISENSIOINTI

- Trendinä näyttää olevan, että kirjasta käytetään oppimateriaaliksi vain osia, esim. yksittäisiä lukuja.
- Joissakin tapauksissa kirja saattaa sisältää muuten selvästi vanhentunutta tietoa, mutta yksittäisellä artikkelilla on vielä käyttöä.
- Yksittäisen artikkelin myynnissä tekijän palkkio kohdistuu oikeudenmukaisesti juuri sille kirjoittajalle, jonka tiedosta ollaan kiinnostuneita.
- Mihin artikkelin hinta perustuu?
  - Osaan kirjan hinnasta
  - Potentiaalisten käyttäjien määrään
  - Käyttökertojen määrään
- Saadaanko artikkelikohtaisia viitetietoja (metadataa, kuten esim. tekijät, nimeke, avainsanat), joiden avulla artikkelit voidaan löytää ja paikantaa?
- E-kirja-alustan on pystyttävä teknisesti toteuttamaan artikkelikohtainen käyttö

E-KURSSIKIRJAPAKETIT

- Löytyykö kotimaisista e-kirjoista järkeviä paketteja?
- Kustantajakohtaiset paketit
  - jotkut yliopistot ostavat lähes kaiken tiettyjen kotimaisten kustantajien tuotannosta
- Yhden kustantajan tai usean kustantajan yhteiset aihepaketit
  - Monitieteiset paketit
  - Tieteenala/oppialakohtaiset paketit
  - Metodikirjapaketit
  - Kielten oppikirjat
- Räätelöidyt paketit
  - esim. kurssille koottava paketti
- Pakettihinnassa oltava alennus verrattuna yksittäin hankittaviin kirjoihin
  - esim. painetun kirjan hinta pohjana + paljousalennus
  - potentiaalinen käyttäjämäärä
  - yhtäaikaisten käyttäjien määrä
- Oltava joka tapauksessa mahdollista valita yksittäisiä nimekkeitä pakettien sijaan
- Saako artikkeleista koottua paketteja?

OPEN ACCESS –MALLIT

- Voisiko osa kustantajien tuotannosta olla OA-muodossa jo suoraan, ja osa tuotteista olisi kaupallisilla markkinoilla.
- Mitkä aineistot voisivat olla OA-aineistoja?
- OA-julkaisemisen on oltava kannattavaa kustantajille. Mitä OA-kustantaminen maksaa, eli mikä on se kustannus, jonka kustantajan on saatava katettua, että pystyy antamaan aineiston OA-käyttöön?
- OA-rahoituskustannuksia on ajateltava kokonaisuutena, esim. kirjastojen, yliopistojen ja laitosten yhteisrahoituksena
- Mitä OA-hankinta edellyttää esim. tekniseltä alustalta
- Onko Open Accessia mahdollista kokeilla FinELibin kurssikirjahankkeessa
  - olisi oltava uusi nimeke, jota tilaavat lähinnä korkeakoulut
  - kirjailijan suostuttava julkaisemaan OA:na
  - miten kirjoittajan/kustantajan saamat maksut määritellään.
- Lisätietoja:
  - <http://hybridpublishing.org/2013/12/what-are-the-costs-of-an-open-access-monograph/>
  - http://oad.simmons.edu/oadwiki/OA_book_business_models
  - http://www.jisc.ac.uk/inform/inform37/OpenAccessMonographs.html#.VGRT_GPE-QUq

JISCIN YHTEENVETO HINNOITTELUMALLEISTA KURSSIKIRJOILLE:

http://issuu.com/carenmilloy/docs/jisc_collections_e-textbook_business_models_study_/22